

WILLIAM MORRIS A THOMAS PENNANT: CYSYLLTIADAU CYFFREDIN

Ffion Mair Jones

Abstract

The correspondences of William Morris (1705–1763), one of the Morris brothers of Anglesey, and the naturalist and traveller Thomas Pennant (1726–1798) are a rich source of information about the people with whom they engaged and the interests which drove them. This article is centred on their interaction with four ‘common connections’, as revealed in their letters: Owen Holland of Plas Isa, Conwy; the Flintshire-born but Anglesey-based Paul Panton; the traveller and Church of England bishop Richard Pococke; and John Ellis, Fellow of the Royal Society. All four were known individually to both William Morris and Pennant but a shared acquaintance with them deepened joint interests, most notably in natural history. The four contacts were also among the earlier members of the Cymmrodorion Society, and the strong focus of this strand of the membership on the study of the natural world may help readdress the balance of our perceptions of the Society. Simultaneously, by showing the close bonds which Pennant fostered with the Cymmrodorion, it foregrounds the question of the latter’s place in the evolution of the Society and his standing among his Welsh contemporaries.

Mi atebais y Bennant ynghylch y dybrudod, gwilym enlli, carfil Cybi. Dyma gathlawg i wrtho o anifeiliaid ac adar Prydain Fawr i mi roddi eu enwau Cymreig iddynt, yr hyn a wnaif cyn y Nadolig o medraf ddyfod i ben y tir [...] Tybiaw y mae’r Bennant nad oes gennych chwi na minnau ddim i wneuthur ond ei borthi, mi fyddaf fi yn ceisio ei ddiwallu drwy anfon iddo adar a physgod, etc., ond y mae fal crôth yr amlantadwy. Mi fyddaf yn cael llythyr i wrtho agos bob wythnos.¹

¹ ‘William Morris at Richard Morris, 16 Tachwedd 1761’, yn *The Letters of Lewis, Richard, William and John Morris, of Anglesey, (Morrisiaid Mon) 1728–1765*, gol. gan John H. Davies, 2 gyf (Aberystwyth: Fox, Jones, & Co., 1907, 1909), II, 409. [Defnyddir *ML*, I/II mewn cyfeiriadau pellach at y golygiad hwn.] Anffodus yw’r gyffelybiaeth rhwng Pennant a ‘[ch]rôth yr amlantadwy’, efallai; daeth Thomas, cyntaf-anedig Pennant a’i wraig gyntaf, Elizabeth Falconer, i’r byd ar 7 Ionawr 1760, ond bu farw ar 24 Mawrth 1760. Gw. R. Paul Evans, ‘The Life and Work of Thomas Pennant (1726–1798)’ (traethawd PhD anghyhoeddedig, Prifysgol Cymru Abertawe, 1994), t. 39. Gwyddai William Morris am y baban pan ysgrifennodd at ei frawd Lewis ar 23 Ionawr 1760, a gwyddai am dor calon ei dad wedi ei golli pan ysgrifennodd eto Galanmai yr un flwyddyn. *ML*, I, tt. 163, 196.

Dyma ddisgrifiad William Morris o'i berthynas â Thomas Pennant, y naturiaethwr o Downing yn Sir y Fflint, ym mis Tachwedd 1761. Yr oedd cyfeillgarwch y ddau, William a Pennant, wedi'i hen sefydlu erbyn hyn, byth, yn wir, er i'r olaf ymweld â William yn ei gartref yng Nghaergybi ar 25 Mehefin 1754, 'a llythyr yn ei law oddiwrt y brawd Hwland i dorri'r garw'.² Mor foddhaus a buddiol fu'r chwilota hyd dir a môr am rai o hynodion byd natur ar yr achlysur hwnnw nes i William ddatgan wrth ei frawd Richard nad oedd 'pennach dau gyfaill oddiyma hyd yna'.³ Ar ei ffordd dramor yr oedd Pennant ar y pryd. Erbyn 27 Mehefin, yr oedd wedi ymadael ar siwrnai bymtheng wythnos i archwilio 'teyrnas groesawgar Iwerddon', taith nas barnwyd bod y cofnod ohoni yn haeddu'i roi gerbron y cyhoedd: '[...] such was the conviviality of the country, that my journal proved as *maigre* as my entertainment was *gras*, so it never was a dish fit to be offered to the public.'⁴ Ond er gwaethaf byrhoedledd y cyfarfod cyntaf, cadarnhawyd cyfeillgarwch rhwng y ddau ŵr drwy gyfrwng y gwasanaeth post. 'I have letters frequently from him,' meddai William wrth Richard ym mis Awst 1754, 'for to me he incloses his friends' epistles.'⁵ Gohebiaethau'r ddau gydag eraill yw craidd y dystiolaeth a drafodir yn yr erthygl hon. Canolbwyntir nid ar berthynas William Morris a Pennant yn uniongyrchol, ond ar y cysylltiadau oedd yn gyffredin i'r ddau, boed hynny ar ffurf brawdoliaethau cydamserol, wyneb yn wyneb, gydag unigolion eraill, neu ar lun perthnasau ar adegau cwbl wahanol, gyda bwch amseryddol cyn hired â sawl degawd, hyd yn oed, mewn rhai achosion.

Gohebiaethau Thomas Pennant a William Morris

Y mae Thomas Pennant a William Morris ill dau yn destunau diddorol i'r sawl sy'n ymddiddori ym maes gohebiaeth. Yr oedd William, wrth gwrs, yn un o'r pedwar brawd o Fôn a anfarwolwyd i'r Cymry a'u dilynodd ar sail eu gohebiaeth gyfoethog â'i gilydd ac â gohebwy'r eraill o fewn eu teulu a thu hwnt iddo. Pan gyhoeddwyd y cyfrolau cyntaf o'r llythyrau rhwng y brodyr, Lewis, Richard, William a John, gan J. H. Davies yn 1907 ac 1909, a'u dilyn gan 'lythyrau ychwanegol' wedi'u golygu gan Hugh Lewis yn 1947 ac 1949, yr oedd Cymry eisoes wedi bod yn gwneud trawsysgrifiadau llawysgrif niferus o lythyrau'r Morrisiaid a'u cylchoedd, a chylchgronau Cymraeg wedi dewis eu cynnwys yn rhan o'u harlwy – o'r *Cambrian Register* a'r *Greal* yn y 1790au a degawd cyntaf y bedwaredd ganrif ar

² 'William at Richard, 27 Mehefin 1754', yn *ML*, 1, t. 294.

³ *Ibid.*, t. 295.

⁴ 'The hospitable kingdom of Ireland.' Daw'r dyfyniadau o Thomas Pennant, *The Literary Life of the Late Thomas Pennant, esq., by Himself* (Llundain: dim cyh., 1793), t. 2. Cedwir dyddiaduron Pennant o'r daith hon yn Archifdy Sirol Swydd Warwig, CR 2017/TP18/1-2. [Rhoddir y byrfodd ASSW mewn cyfeiriadau pellach at yr archifdy hwn.]

⁵ 'William at Richard, 11 Awst 1754', yn *ML*, 1, t. 301. Eglurir y trefniant hwn mewn llythyr oddi wrth Pennant at ei fodryb Elizabeth Pennant yn Nhreffynnon: 'I flatter myself that you will be pleased with a Line from me therefore will not be scrupulous in charging myself with the expence of an Epistle, for each that is wrote I send addressed to mr Maurice of Holyhead for the greater expedition.' 'Thomas Pennant at Elizabeth Pennant, 16 Gorffennaf 1754', yn ASSW, CR 2017/TP/125/1.

bymtheg, i'r *Cymmrodor* a'r *Geninen* yn ail hanner y ganrif honno a dechrau'r ugeinfed ganrif.⁶ Cadwyd dros fil a dau gant o lythyrau, dros saith gant ohonynt rhwng y brodyr a'i gilydd yn dyddio o 1728 hyd at farwolaeth William yn 1763 a'i frawd Lewis ddwy flynedd yn ddiweddarach.⁷ Y tu hwnt i'r cylch tyn a ffurfir yn yr ohebiaeth rhwng y pedwar brawd – tri yn unig wedi marwolaeth gynamserol John yn 1740 – gohebiaeth â dim ond naw llythyrwr arall a orosodd yn achos William.

Cadwyd dros ddwy fil o lythyrau at ac oddi wrth Pennant, yn dyddio rhwng 1752 a'i farwolaeth yn 1798. Yr oedd nifer y gohebwyd yn sylweddol – tua 370 ohonynt.⁸ Fel yn achos y brodyr o Fôn, bu peth atgynhyrchu ar yr ohebiaeth hon yn dilyn marwolaeth Pennant ac, yn wir, yn yr achos hwn, tra oedd yn dal yn fyw: yr oedd Pennant yn un o'r gwyr dylanwadol yr ymddangosodd rhai o'u llythyrau yng nghyhoeddiad aml-gyfrol John Nichols, *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century* (1814), a gwelsai ei ohebiaeth â'r naturiaethwr o Selbourne, Gilbert White, olau dydd yn ystod ei oes, mor bwysig yr ystyriai White hi i'w ddatblygiad fel cofnodwr tro a threigl byd natur yn ei filltir sgwâr yn Hampshire.⁹ Y mae rhai o ohebiaethau Pennant yn cynnwys niferoedd sylweddol o lythyrau: cyfnewidiwyd dros ddeucan llythyr rhyngddo a'r clerics tollau o Gaeredin, George Paton, o 1770 ymlaen, neu a Richard Bull, casglwr printiau o Ynys Wyth, rhwng 1773 a marwolaeth Pennant yn 1798.¹⁰ Er bod cipolwg ar fywyd personol a chymeriad Pennant yn dod i'r amlwg yn yr ohebiaeth faith â Bull, er enghraifft, cyfansoddwyd ei lythyrau, a llythyrau eraill ato, yn amlach na pheidio i ateb dibenion penodol –

⁶ Ynghylch golygiad Davies, gw. nodyn 1, uchod; gw. hefyd *Additional Letters of the Morrisies of Anglesey*, gol. gan Hugh Lewis, 2 gyf. (Llundain: Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion, 1947, 1949) [*ALMA*, I/II mewn cyfeiriadau pellach]. Cofnodir cyhoeddi rhai o'r llythyrau hyn mewn cylchgronau Cymraeg yn y rhestrau o gynnwys cyfrolau Hugh Lewis (gw. *ALMA*, I, tt. xvi-xxx, a II, tt. xxxix-lII), ac yn Luca Guariento a Ffion Mair Jones, 'Mynegai i Ohebiaeth Morrisiaid Môn, 1725–1786' (Coleg Cymraeg Cenedlaethol; i'w gyhoeddi, 2020).

⁷ 1739 yw dyddiad y llythyr cyntaf oddi wrth William ('William at Lewis, 26 Tachwedd 1763', yn *ML*, I, tt. 5-6), ac fe anfonodd ei lythyr olaf fis cyn ei farwolaeth ar 28 Rhagfyr 1763 ('William at Lewis, 26 Tachwedd 1763', yn *ML*, II, t. 603).

⁸ Seilir yr wybodaeth hon ar gronfa ddata anghyhoeddedig o ohebiaeth Pennant a luniwyd fel rhan o brosiect ar y cyd rhwng Canolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru a Phrifysgol Glasgow, 'Teithwyr Chwilfrydig: Thomas Pennant a Theithiau yng Nghymru a'r Alban (1760–1820). Gwelir cynnyrch y prosiect ar <<http://curioustravellers.ac.uk/cy/>> a <<https://editions.curiousravellers.ac.uk/pages/index.html>> [cyrchwyd 18 Mehefin 2019].

⁹ 'Extracts from Letters between Mr. Pennant and Mr. Allan', yn John Nichols, *Literary Anecdotes of the Eighteenth Century: Comprizing Biographical Memoirs of William Bowyer; Printer, F.S.A., and Many of His Learned Friends*, 9 cyf. (Llundain: dim cyh., 1814), VIII, 719-55; Gilbert White, *The natural history and antiquities of Selbourne, in the county of Southampton, with engravings, and an appendix* (Llundain: dim cyh., 1789). Sylwer mai gwaith gwyddonol 'llyenyddol' oedd y *Natural history*, â'r llythyrau gwreiddiol wedi'u golygu. Ailgyfeiriwyd llythyrau eraill a anfonwyd at aelodau o deulu White fel llythyrau at Pennant neu hyrwyddwr arall y gyfrol, Daines Barrington. Gw. *Oxford Dictionary of National Biography* ar <oxforddnb.com> [*ODNB* mewn cyfeiriadau pellach] d.g. Gilbert White (1720–1793).

¹⁰ Gw. Alex Deans, 'The Correspondence of Thomas Pennant and George Paton, 1773[*sic*]-1798'; a Ffion Mair Jones, 'The Correspondence of Thomas Pennant and Richard Bull, 1773–1798' <<https://editions.curiousravellers.ac.uk/>> [cyrchwyd 18 Mehefin 2019].

cyfnewid a chyflenwi gwybodaeth ar gyfer arbenigwr ym maes byd natur ac awdur amlochrog, oedd â'i fryd ar ehangu dysg mewn perthynas â hynafiaethau, topograffi, hanes lleol a darluniau.

Yr oedd lled ei ohebiaeth yn allweddol i Thomas Pennant; mewn cyferbyniad, gellid dweud mai yn ei dyfnder y mae cyfoeth gohebiaeth William Morris â'i gylch teuluol agos, ynghyd â'r naw gohebydd arall y cadwyd llythyrau atynt neu oddi wrthynt. Wrth edrych ar gysylltiadau cyffredin rhwng y ddau, felly, yr ydym yn ddbynnod iawn ar gyfeiriadau at gyfeillion yng ngohebiaeth William, ac ar dystiolaeth uniongyrchol llythyrau holograff gohebiaeth Pennant. Nid yw'r cyfeiriadau bob amser yn gydamserol, fel y nodwyd: bu Pennant fyw am dros ddeng mlynedd ar hugain ar ôl marw William, ac fe flodeuodd rhai o'r perthnasau y gwyddom iddo'u meithrin yn gyffredin â William wedi dydd yr olaf. Serch hynny, wrth edrych ar y casgliadau hynod amrywiol hyn o ohebiaethau yn gyfochrog, gallwn ddysgu sut yr oedd bydoedd William Morris a Pennant yn gorgyffwrdd, ac ymgyraedd at ddealltwriaeth ddyfnach o'r dylanwadau arnynt.

1. Owen Holland (1720–95)

Dyfynnwyd eisoes y llythyr a ysgrifennodd William at Richard yn Llundain i ddisgrifio ymweliad cyntaf Pennant ag ef yng Nghaergerbybi ym mis Mehefin 1754. Hwyluswyd y cyswllt gan lythyr o gyflwyniad gan gyfaill i'r ddau, 'y brawd Hwland'. Owen Holland o Blas Isa, Conwy, oedd hwn, mab hynaf Edward Holland a'i wraig Elizabeth o Gonwy, a phriod Diana, wyres i'r Dr Robert Wynne, Garthwin.¹¹ Fe ymddengys fod ei berthynas â Phennant yn rhagflaenu'i gyfeillgarwch â William Morris. Er bod bwlch o chwe blynedd rhwng Pennant a Holland, disgrifir ef gan Pennant yn ail gyfrol *A tour in Wales* (1778), fel 'my worthy friend and old school-fellow'.¹² Y mae'n ansicr ai cydoesi â Phennant pan oedd yn ddisgybl yn ysgol ramadeg Wrecsam (rhwng saith a phedair ar ddeng mlwydd oed), neu pan symudodd, yn 1740, i ysgol Fulham, Llundain, a wnaeth Holland, gan nad oes unrhyw wybodaeth wedi dod i'r fei ynghylch ei addysg gynnar ef. Bu'r ddau yn fyfyrwyr yn Rhydychen. Cychwynnodd Holland yn fyfyrwr yng Ngholeg yr Iesu yn ddwy ar bymtheg oed yn 1738; ymaelododd Pennant â Choleg y Frenhines yn 1744, gan symud yn ddiweddarach i Goleg Oriel.¹³ Byddai'r bwlch hwn mewn blynyddoedd ymaelodi wedi'i gwneud yn annhebygol mai cyfeirio at gyfoesi yn y brifysgol a wnâi Pennant wrth sôn am Holland fel 'old school-fellow'.

Ymddengys y cyfeiriad cynharaf at Holland yng ngohebiaeth William Morris a'i frodyr ym mis Gorffennaf 1753, gwtâ flwyddyn cyn ymweliad Pennant ag ef yng Nghaergerbybi:

¹¹ Bernard Burke, *A Genealogical and Heraldic History of the Landed Gentry of Great Britain*, 6ed arg. (Llundain: dim cyh., 1879), ii, 1802.

¹² Thomas Pennant, *A Tour in Wales*, 2 gyf. (Llundain: dim cyh., 1778–83), ii, 312.

¹³ John Foster, *Alumni Oxoniensis: The Members of the University of Oxford, 1715–1886*, 4 cyf. (Rhydychen: Parker, c. 1888–91), ii, 679; Evans, 'Life and work of Thomas Pennant', tt. 27–31.

Daccw un gwr a wna aelod odiaeth i chwi, sef yw hwnnw Owen Holland, of Plas Isa', in Conway, Esq., – dyn cywraint a gar ei wlad ai hiaith, meddyg, llysieuwr da, a knack in Natural Philosophy, etc. Fe ddaeth yma'r dydd arall im hymweled ag i lysieua, ac mi ddywedais wrtho y byddai raid iddo fod yn aelod. Fe fydd yn dyfod i Lundain ambell dro; fe eistedd yn eich cadair mae'n debyg.¹⁴

Y cyd-destun yw'r drafodaeth ynghylch aelodaeth cymdeithas newydd i Gymry Llundain a'u cysylltiadau – y Cymmrodorion – a sefydlwyd ym mis Medi 1751.¹⁵ Lluniwyd y 'Gosodedigaethau' yn 1753 a'u cyhoeddi yn mis Mai 1755, ynghyd â'r rhestr gyntaf o aelodau.¹⁶ Yr oedd William Morris a Holland ill dau yn eu plith; yn wir, yr oeddent wedi'u '[h]urddo' erbyn mis Hydref 1753, a Holland yn cymryd y gofynion ynghylch medru'r heniath o ddirif, drwy fynd ati i 'studiau Gymraeg gymmaint ag allo, er mwyn ei wneuthur ei hun yn gyfaddas o fod yn aelod o'r Gymdeithas'.¹⁷ Yr oedd Pennant, ar y llaw arall, yn cael ei ddisgrifio fel un yr oedd ei fedr yn y Gymraeg yn ddiffygiol, heb fawr obaith o wella: 'O ni fedd Pennant ddim Gymraeg, ag ni wiw disgwyl iddo byth ddyfod iw deall, fal y mae mwya'r gresyndod', meddai William yn fuan wedi'r cyfarfod cyntaf ag ef, gan ategu'r un gred ychydig wythnosau'n ddiweddarach.¹⁸

Y mae presenoldeb enwau'r tri, William, Holland, a Pennant, ar restr o ddeuddeng 'aelod anghytrig' (neu aelod gohebol) o Gymdeithas y Cymmrodorion yn 1755 yn awgrymu eu hagosrwydd at ei gilydd, yn gymdeithasol, yn y cyfnod hwn ac ymlaen i'r degawd nesaf. Ym mis Ebrill 1756, derbyniodd William focs o drysorau o Piedmont yng ngogledd yr Eidal drwy law Pennant, deunydd a gawsai yntau drwy un o'i gysylltiadau yn y wlad honno, y mae'n bur debyg.¹⁹ Arwydd o ddiddordeb cyffredin Pennant a William mewn casglu sbesimenau o fyd natur oedd y rhodd, ond y tu cefn iddi yr oedd gan Pennant agenda bellach, yn nhyb William, sef ei ddarbwylllo ef i ysgrifennu 'Natural History Ynys Fon, *Mona Illustrata*'. I ddwyn perswâd, 'daccw fo wedi gosod pobl eraill ar fy nghefn i, Mr. Hwlant o Gwney. Gwaith y ddau y dydd arall pan oeddynt ynghyd ydoedd fy hyssio i ymlaen [...]'.²⁰ Ym mis Mehefin 1761, ymunodd William â Phennant ar daith a gwmpasodd

¹⁴ 'William at Lewis Morris, 22 Gorffennaf 1753', yn *ML*, 1, tt. 236-7.

¹⁵ Tudalen deitl y 'Gosodedigaethau (*Constitutions*)' yn unig sy'n nodi'r dyddiad hwn. R. T. Jenkins a Helen M. Ramage, *A History of the Honourable Society of Cymmrodorion and of the Gwyneddigion and Cymreigyddion Societies (1751-1951)* (Llundain: Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion, 1951), tt. 50-1.

¹⁶ *Ibid.*, tt. 51, 248-51.

¹⁷ 'William at Richard, 17 Hydref 1753', yn *ML*, 1, t. 254; 'William at Richard, 7 Chwefror 1754', yn *ML*, 1, t. 275. Ynghylch rheol medr yn y Gymraeg ('[m]edru siarad yr iaith Gymraeg, neu fod yn ddeisyfus o ddyfod yn gydnabyddus â hi'), gw. Helen Myfanwy Jones, 'The History of the Honourable Society of Cymmrodorion' (traethawd MA anghyhoeddedig, Prifysgol Cymru Bangor, 1939), tt. 36, 38.

¹⁸ 'William at Richard, 11 Awst 1754', yn *ML*, 1, t. 301; 'William at Richard, 23 Awst 1754', yn *ML*, 1, t. 303.

¹⁹ 'William at Richard, 19 Ebrill 1756', yn *ML*, 1, t. 410. Gw. Evans, 'Life and Work of Thomas Pennant', t. 344, lle'r awgrymir mai'r offeiriad Jeswitaidd Giuseppe Gravina oedd y rhoddwr. Efallai fod lle i gwestiynu'r honiad, ac ystyried mai o Palermo ar Ynys Sicilia y deuai Gravina.

²⁰ 'William at Richard, 19 Ebrill 1756', yn *ML*, 1, t. 410.

ymweliad ag Ynys Seiriol, Gloddaith, sef un o gartrefi Syr Roger Mostyn, ac ardal Conwy, lle y treuliwyd pedair noson yng nghartref Holland.²¹ Diddanwyd William gan weithgareddau megis ‘blingo adar, paccio wya’, ‘Myned a gynnuau etc., i’r Rhyw Leding i olrhain adar y creigiau’, ‘[I]lysieua, ymryson doethineb, yscêmio ymwelad ar hen garennydd’.²² Gwelodd gopi Holland o waith Benjamin Stillingfleet, ‘the *Calender of Flora*, where, quoth Mr. Pennant, some pretty and useful observations of the first singing of birds, and the ceasing of the same, migrations, etc.; and in the same manner treats of plants when they appear, blow, etc.’²³ Cafodd hefyd gyfle i foddhau ei ddidordeb mewn garddwriaeth, drwy ymweld â gerddi Holland, a addawodd iddo enghreifftiau ‘o bob peth – shrubs, plants, roots, seeds, etc.’²⁴ Buasai cyfnewid hadau rhwng y ddau eisoes: ym mis Mawrth y flwyddyn honno, ysgrifennodd Holland at William Morris gan ofyn iddo anfon gydag un o’r llongau post (y ‘Packets’) ‘six Pound of Gorse seed to sow in a Mountain Tenement that I am improving and I’ll send you the money with thanks’.²⁵ Nid y rhandir mynyddig sydd o dan sylw yma a welodd William ar ei ymweliad ym mis Mehefin 1761, y mae’n bur debyg, ond yn hytrach ardd Holland, a elwid ‘Arcadia’. Crybwyllir hi gan Pennant yn ei gofnod o’i deithiau yng Nghymru – ‘The ground called Arcadia, laid out by [...] Owen Holland, Esq: [...] well merit[s] a visit from the traveller’ – ac ymhelaethwyd ar y disgrifiad cryno hwn gan deithiwr arall, John Evans, wrth adrodd hanes ymweliad â’r ardal yn 1798.²⁶

²¹ ‘A Journal of the Travels of William Morris, June 4th to 13th, 1761’, yn *ML*, ii, tt. 353-4; ‘William at Richard, 15 Mehefin 1761’, yn *ML*, ii, t. 355.

²² ‘A Journal of the Travels of William Morris, June 4th to 13th, 1761’, yn *ML*, ii, tt. 353-4. Trefgordd o fewn cwmwd Creuddyn oedd Rhiwledin. Gw. Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd, ‘Nodweddion Tirwedd Hanesyddol – Creuddyn ac Arllechwedd’ <<http://www.heneb.co.uk/hlc/wcreuarllthemes.html>> [cyrchwyd 13 Chwefror 2019].

²³ ‘William at Lewis, 9 Gorffennaf 1761’, yn *ML*, ii, t. 360. Ceir cyfeiriad diweddarach at weld y copi hwn mewn llythyr oddi wrth ‘William at Richard, Awst [1763]’, yn *ML*, ii, t. 578, lle y dywyd William ei fod yn ‘tybiaw fod y ddeuwr [Stillingfleet a Holland] yn gohebu’. Ni chanfuwyd tystiolaeth o hynny, ond yn sicr yr oedd Pennant yn gohebu â Stillingfleet. Cadwyd un llythyr ar bymtheg oddi wrth yr olaf ato, dyddiedig 1761–71, yn ASSW, CR 2017/TP367.

²⁴ ‘William at Lewis, 14 Mehefin 1761’, yn *ML*, ii, t. 352.

²⁵ ‘Owen Holland at William Morris, 7 Mawrth 1761’, yn *ALMA*, ii, tt. 519-20. Sylwer mai prif ddiben llythyr Holland oedd gofyn i William gyfeirio erfyniad i’w frawd Richard yn Swyddfa’r Llynges ar ran gwŷr o’r enw Clarkson, a ddeuai’n wreiddiol o Ynys Môn, am ei gyflog. Arnodwyd y llythyr gan Richard ‘Conway, 7th March 1761 Owen Holland Esq: to W^m Morris abo’ Clarkson’s Wages in the Hero’. Y Llyfrgell Brydeinig, Llsg. Ych. 15032, f. 47. Ymddengys fod Richard wedi rhoi ateb o ryw fath erbyn mis Mehefin 1761, pan noda William mewn llythyr ato, ‘I writ this post to Mr. Holland and told him how Clarkson’s affairs stood.’ ‘William at Richard, 15 Mehefin 1761’, yn *ML*, ii, t. 355.

²⁶ Pennant, *Tour in Wales* (1778), ii, t. 312. Rhydd Evans ddisgrifiad o leoliad y ‘Welsh Arcadia’ ac o’r golygfeydd ysbennydd oddi yno. John Evans, *Letters written during a tour through north Wales, in the year 1798, and at other times*, 3ydd arg. (Llundain: dim cyh., 1804). Heddiw, adwaenir ‘Arcadia’ Holland wrth yr enw ‘Bodlondeb’. Ymddengys fod teulu Holland wedi adeiladu tŷ ar y safle yn 1742, ond iddo gael ei dymchwel cyn ei ailgodi yn 1877. Y mae’n bosibl, felly, mai yma yr arhosodd William Morris a Pennant yn ystod eu hymweliad â Holland. Gw. ‘Gwarchodfa natur leol Coed Bodlondeb Woods’ <<http://www.conwy.gov.uk/en/Resident/Leisure-sport-and-health/Coast-and-Countryside/Assets/documents/Bodlondeb-Woods.pdf>> [cyrchwyd 15 Chwefror 2019].

Goroedd dau lythyr oddi wrth Holland at Pennant, y ddau yn ôl-ddyddio bywyd William Morris, ond yn cadarnhau pwysigrwydd y frawdoliaeth y bu ef ar un adeg yn rhan ohoni. Egyr y cyntaf, a ddyddiwyd o'r Wyddgrug ar 24 Mai 1767, gyda chyfeiriad at ymdrechion Holland i gael gafael ar ddwy wylan ar ran Pennant i 'Mf. Banks', sef Joseph Banks (1743–1820), y naturiaethwr a ddaeth i sylw fel aelod o'r garfan ar daith James Cook i Dde'r Môr Tawel rhwng 1768 ac 1771.²⁷ Ceir tystiolaeth fod Pennant yn ystyried Holland yn rhan bwysig o'i gynlluniau ar gyfer diddanu Banks ar ymweliad yr olaf â gogledd Cymru yn ddiweddarach yn ystod haf 1767 mewn llythyr a ysgrifennodd ato o Gaer ym mis Mai:

I am now planning our scheme for July & have fortunately met with here my friend Holland of Conway [...] one who will be very happy to assist you in your pursuits. [...] Conway is the Welch Piedmont, lies within a short ride of our loftiest hills, is on a river & within two hours voyage of the Rocks that are almost [*sic*] animated with birds of passage. So we shall never want amusement.²⁸

Yr oedd Holland, yn ôl ei lythyr o'r Wyddgrug, wedi gobeithio dringo i fyny'r 'Graig' o dan sylw i chwilota am y gwyllanod i Banks, ond daeth tywydd mawr i'w rwystro.²⁹

Rhydd Holland yn ei lythyr ym mis Mai gryn sylw i wyau adar. Y mae'n crybwyll y defnydd ohonynt ar yr adeg hon o'r flwyddyn gan gasglwyr i'w gwerthu ym marchnad Conwy; y modd y gellir rhag-weld ffurf aderyn oddi wrth siâp ei wŷ; ac yn awgrymu y gallai darlun o wyau adar ar silff o graig ym mhlatiau *British Zoology* Pennant, y cyhoeddasiad yr argraffiad cyntaf ohono mewn un gyfrol y flwyddyn flaenorol, fod wedi cyfrannu at arlwy mwy deniadol. Fel sy'n gyffredin ymhlith naturiaethwyr, y mae'n anfon enghreifftiau o sbesimenau o ddi-ddordeb at Pennant: chwilen ac iddi liwiau hardd, ynghyd ag 'a Peach Shoot embossed with Niduses of some Insect but what I can't tell I have no Microscope here'. Yr oedd y nythle yr un lliw â blaguryn yr eirinen wlanog, a byddai darganfod beth oedd y pryfyn a'i defnyddiodd yn lleoliad ar gyfer gosod ei wyau o ddefnydd i Holland fel garddwr, meddai. Y mae ail lythyr Holland, a luniodd ar 6 Tachwedd 1768, yn

²⁷ 'Owen Holland at Thomas Pennant, 24 Mai 1767', yn ASSW, CR 2017/TP255/1.

²⁸ 'Thomas Pennant at Joseph Banks, 11 Mai 1767', yn yr Archifdy Gwladol, Banks Correspondence, i, f. 5; dyfynnir yn Evans, 'Life and Work of Thomas Pennant', t. 209. Gohiriwyd yr ymweliad, ac yr oedd yn ddiwedd mis Tachwedd erbyn i Banks gyrraedd Downing. Gw. Evans, 'Life and Work of Thomas Pennant', tt. 209-10; ac Edwin Rose, 'Before Endeavour: Joseph Banks and his Travels in England and Wales' <<https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=17232>> [cyrchwyd 21 Mawrth 2019].

²⁹ 'Owen Holland at Thomas Pennant, 24 Mai 1767', yn ASSW, CR 2017/TP255/1. Y mae'n bosibl mai Penygarth oedd y 'Rock / Rocks' a grybwyllir yn llythyrau Holland a Pennant, neu, efallai, Talar Goch ger Diserth, lle y gwyddys i Pennant fynd â Banks yn ystod ei ymweliad ym mis Rhagfyr 1767. Gw. Evans, 'Life and work of Thomas Pennant', t. 210. Darluniwyd yr olaf gan Moses Griffith; gw. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c2/Talar_Goch_and_Diserth_Castle_02138.jpg> [cyrchwyd 15 Chwefror 2019].

cyffwrdd drachefn â'r *British Zoology*, y tro hwn wrth iddo drafod tanysgrifiadau cefnogwyr argraffiad newydd a holi drostynt hwy a throsto ef ei hun am ran ddiweddaraf y cyhoeddiad hwnnw.³⁰ Clywn am arddwr diog, meddw Holland, a achosodd farwolaeth eryr a gadwai ei feistr, drwy esgeuluso'i ddyletswydd i'w fwydo;³¹ ond craidd y sylw naturiaethol yw pysgod ac ymlusgiaid. Ceir disgrifiad manwl o stwrsiwn ifanc a ddaliwyd ar y traeth tywodlyd ger Conwy; ac o fadfall a chreadur cennog a ddaliodd Holland ar Draeth Lafan. Anfonodd ddarlun o'r ddau olaf, o waith llanc ifanc o Llyn yr oedd wedi dod ar ei draws yn Baron Hill ar Ynys Môn.³²

2. Paul Panton (1727–97)

Yr oedd Paul Panton, o Fagillt, Sir y Fflint, yn un o gyfeillion bore oes Thomas Pennant. 'Our intimacy began in early youth,' meddai Pennant yn 1796, 'and has been ever since retained.' Boddhad arbennig iddo oedd gweld mab hynaf Panton, o'r un enw â'i dad, yn datblygu'n llawn rhinwedd a galluoedd, ac yn meithrin cyfeillgarwch â'i fab hynaf ei hun, David.³³ Cofnodwyd perthynas y ddau dad mewn gohebiaeth o'r 1760au, nad yw'n orgyfeillgar, fel y mae'n digwydd. Yr oedd Panton yn feiriadol o'r telerau y ceisiai Pennant eu sicrhau wrth werthu tir iddo ar stepen ei ddrws ym Magillt. Dyma a awgrymir gan ddrafft neu gopi o ateb i lythyr a luniodd Panton ar 3 Tachwedd 1766 yng ngodre llythyr oddi wrth Pennant, dyddiedig 30 Hydref 1766: 'I sho^d: be glad to give a reasonable price for the particulars you mention but Gold may be bo' too dear – I never before heard of 40 years purchase be^g asked for Lands in Bagillt & will not be first to give it.'³⁴ Y mae un o'r llythyrau hyn yn profi pwysigrwydd y cyfeillgarwch i Pennant, serch hynny; Panton oedd un o'r rhai prin hynny y mae tystiolaeth iddynt dderbyn llythyrau oddi wrtho pan aeth ar ei daith gyntaf i'r Alban, yn haf 1769.³⁵ Anfonodd lythyr o Aberdeen ar 7 Awst, yn canmol lletygarwch yr Albanwyr, yn sôn am y ffyrdd peryglus y bu ar eu hyd –

³⁰ 'Owen Holland at Thomas Pennant, 6 Tachwedd 1768', yn ASSW, CR 2017/TP255/2. Tebyg mai cyfeirio a wneir yma at drydedd gyfrol y trydydd argraffiad o'r *British Zoology* (a ymestynnodd un gyfrol 1766 yn bedair). Ymddangosodd cyfrol III yn 1769, wedi'i hargraffu gan Elizabeth Adams, Caer, ar ran Benjamin White yn Llundain.

³¹ Yn eironig, canmola Pennant yr eryr aur penodol hwn – 'One of this species, which has now been nine years in the possession of Owen Holland, Esq; of Conway' – am lwyddo i oeroi am gyfnod o un niwrnod ar hugain heb unrhyw gynhafiaeth, diolch i esgeulustod gweision. Gw. Thomas Pennant, *British Zoology*, 3ydd arg., 4 cyf. (Llundain: B. White, 1768–70), I, t. 124, o dan y pennawd 'Golden Eagle'.

³² Cyfeiriad cynnar at Moses Griffith (1747–1819) yw hwn, sy'n arwyddocaol ar gyfer awgrymu sut y daeth i sylw Pennant gyntaf. Gw. Ffion Mair Jones, 'Y llanc yn Baronhill' <<http://curioustravellers.ac.uk/cy/category/blog-ymchwil-cy/>> [cyrchwyd 15 Chwefror 1019].

³³ Thomas Pennant, *The history of the parishes of Whiteford and Holywell* (Llundain: B. and J. White, 1796), t. 257.

³⁴ Gw. 'Paul Panton at Thomas Pennant, 3 Tachwedd 1766', yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru [LIGC mewn cyfeiriadau pellach], llsgr. 9071E, RI 31. Cadwyd cyfanswm o saith llythyr oddi wrth Pennant at Panton yn y llawysgrif hon, dyddiedig rhwng 13 Medi 1766 a 7 Awst 1769.

³⁵ Yr oedd John Ellis, a drafodir isod, yn un arall. Gw. 'Thomas Pennant at John Ellis, 14 Medi 1769', yn Y Gymdeithas Linneaidd, llsgr. 276. Cyfeiriwyd y llythyr o 'Edenburgh' [sic].

‘I crossed the most horrible & dangerous road I ever went over, which is much to say [...]’ – ac yn nodi ei fod wedi cael amser wrth ei fodd yng nghartref James Farquharson (bu f. 1806) o Invercauld. Yn y cyfeiriad at Farquharson y datgelir yr ysgogiad dros anfon at Panton; disgrifia Pennant ef fel cyfaill i’r olaf. Nid oes sicrwydd sut yr adwaenai Panton y pennaeth (‘chieftain’) hwn, ond gwyddys ei fod wedi teithio i’r Alban rywdro yn ystod neu cyn 1765, ac y mae’n bosibl fod ei daith ef yn un o’r sbardunau a yrrodd Pennant fentro i ‘Ogledd Prydain’, man a ystyrir yn anhygyrch ac anial gan drigolion Cymru a Lloegr ar y pryd.³⁶

Buasai William Morris farw cyn i Pennant fentro i’r Alban. Ymhell cyn hynny, fodd bynnag, yr oedd Panton wedi ffurfio cysylltiad cryf a pharhaol ag Ynys Môn, a ddeuai ag ef i gylch cydnabod William. Mewn ôl-ysgrif i lythyr at ei frawd Richard yn Llundain ym mis Chwefror 1756, nododd William fod si ar led ‘fod Miss Jones, Plas Gwyn, wedi priodi y cynghorwr Pantwn o Degeingl’.³⁷ Ymddengys mai hwn yw’r cyfeiriad cyntaf yn llythyrau William at un a ddaeth yn fuan iawn i gael ei ystyried ganddo ef a’i frodyr yn ffigwr tra dylanwadol ym Môn: ‘Bendith Dduw i’r Bantwn am aros yna i reoli’r ynys’, meddai Lewis ychydig dros flwyddyn ar ôl cyrhaeddiad Panton i Blas Gwyn, Pentraeth.³⁸ Dengys llythyrau William fod Panton wedi ymbryuro ynghylch ymgyrchu i sefydlu ffordd dyrpeg ar yr ynys yn ystod 1760, a William wedi cydweithio ag ef er mwyn llunio deiseb ar femrwn i’w chyflwyno i’r Senedd.³⁹ Flwyddyn yn ddiweddarach, rhoddodd Panton ei gefnogaeth i Owen Meyrick mewn ymgyrch etholiadol, gan sicrhau buddugoliaeth i deulu Bodorgan, er cryn foddhad i William: ‘Pantwn oedd einioes ein matterion’, meddai’n fodlon wrth Lewis.⁴⁰ Nid chwarae bach oedd i William gynnig ei gefnogaeth i deulu Bodorgan. Bygythiwyd ei fywoliaeth i ryw raddau gan ei safiad, yn ôl pob golwg: ‘Mi debygwn fod yn ei bryd droi Gwilym druan allan o swydd y water bailiff, oni wna droi ei gefn ar Fodorgan a rhoi fotan i Huw Bwiliam Arthur, ond i grogi iddo a wnelo os Gwilym’.⁴¹ Nododd William dderbyn ‘[I]lythyr condolans iwrth y Bantwn o’r achos’.⁴²

³⁶ Cf. sylwadau Pennant wrth edrych yn ôl ar ei daith gyntaf i’r Alban yn ei hunangofiant llenyddol fel ‘a journey to the remotest part of North Britain, a country almost as little known to its southern brethren as Kamtschatka’. Pennant, *Literary Life*, t. 11. Ceir y dystiolaeth am daith Panton i’r Alban yn ei lythyr at John Grimston, 24 Hydref 1765, yn Archifdy Traean Dwyreiniol Swydd Efrog, DDG/42/15.

³⁷ ‘William at Richard, 4 Chwefror 1756’, yn *ML*, i, t. 402. I Mawrth 1756 oedd dyddiad priodas Panton â Jane, aeres William Jones, Plas Gwyn, yn ôl *Y Bywgraffiadur Cymreig* d.g. Paul Panton (1727–1797) <<https://bywgraffiadur.cymru/>> [cyrchwyd 15 Hydref 2019].

³⁸ ‘Lewis at William, 2 Medi 1757’, yn *ML*, ii, t. 12.

³⁹ ‘William at Richard, Gwyl Fair y Gwirodau 1760’, yn *ML*, ii, t. 170. Arnodwyd y llythyr ‘4th Febr 1760’ yn y fersiwn gwreiddiol yn Y Llyfrgell Brydeinig, Llsg. Ych. 15026, ff. 171-2.

⁴⁰ ‘William at Lewis, 24 Ebrill 1761’, yn *ML*, ii, t. 341. Enillodd Meyrick sedd Môn o 202 o bleidleisiau yn erbyn 160 ei wrthwynebydd, Hugh Owen, neu ‘Huw Bwiliam Arthur’ – ymgeisydd a benodwyd i gymryd lle Nicholas Bayly, Plas Newydd, yn dilyn sgandal a’i tynnodd ef allan o’r ras. Cynhaliwyd y bleidlais ar 16 Ebrill 1761. Gw. ‘Constituencies: Anglesey’, yn *The History of Parliament: British Political, Social & Local History* <<https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1754-1790/constituencies/anglesey>> [cyrchwyd 15 Chwefror 2019].

⁴¹ ‘William at Richard, 10 Chwefror 1761’, yn *ML*, ii, t. 297.

⁴² ‘William at Lewis, 16 Chwefror 1761’, yn *ML*, ii, tt. 305.

Erbyn y flwyddyn ddilynol, yr oedd cyfeillgarwch William a Panton yn ddigon cadarn i deilyngu gwahoddiad i'r olaf i ddathlu 'birthday'r Gownslwr' ym Mhlas Gwyn ar 4 Mai.⁴³ Nid hwn oedd yr ymweliad cyntaf; ym mis Awst 1758, aethai William i gartref Panton drwy drefniant a wnaed gan Thomas Pennant. Treuliodd ddwy noson yno, gan ymuno â Panton a Pennant mewn teithiau ar eu ceffylau i'r Traeth Coch a Benllech gerllaw, 'i weled rhyfeddodau'r greadigaeth ac imprwffments y Bantwn'.⁴⁴ Un o'r uchafbwyntiau i William oedd 'myned yn yrr i ben y Round Table rect., Tin Sylwy, y lle hyfrytta ym Mrydain Fawr, ac yn ol'.⁴⁵ Cadwyd disgrifiad Pennant o'r Traeth Coch a Dinsylwy yn y *Tour in Wales* (1778):

I proceeded on my journey [...] Reach Plâs Gwyn, the seat of my friend Paul Panton, Esq; [...] From Plâs Gwyn I made an excursion to Traeth Coch, or Redwharf, a large bay covered with a firm sand [...] Above Llanddona is a high hill, called Bwrdd Arthur, or Arthur's round table: the true name was probably Din, or Dinas Sulwy [...] On the top of it is a great British post surrounded by a double row of rude stones with their sharp points uppermost [...] It is worth while to ascend this hill for the sake of the vast prospect; an intermixture of sea, rock, and alps, most savagely great.⁴⁶

Gyda'i lygad am fanylion a'i ysfa am weld cynnydd yng nghyflwr a safonau bywyd trigolion yr ardaloedd yr ymwelai â hwy, rhydd Pennant sylw i adnoddau naturiol y Traeth Coch (y cymysgedd nodedig o gregyn) a'r defnydd a wneid ohonynt (fel gwrtait hyn ymhob rhan o'r ynys oedd o fewn cyrraedd).⁴⁷ Wrth esgyn 'Din Sulwy', ei chwilfrydedd fel hynafiaethydd sydd yn gafael ynddo. Serch hynny, er iddo ddychmygu pobloedd y gorffennol a'u perthynas â'r safle hwn, fel unigolyn y saif Pennant ar ben Bwrdd Arthur, yn lladmerydd dros arucheled yr olygfa. Y mae'n bur amlwg nad disgrifio'r ymweliad y bu William Morris yn rhan ohono y mae. Er iddo'i gyflwyno'i hun yn y person cyntaf unigol wrth drafod yr ymweliad – yn wahanol i'r 'gyrr' torfol a ddisgrifir gan William Morris – yr oedd cyfeillion gydag ef. Y mae'r sylw a roddir i Fwrdd Arthur yn gorffen gyda chyfeiriad at blanhigion y tynnwyd ei sylw atynt gan Hugh Davies, clerigwr ym Môn ar y pryd: 'Above it, the reverend Mr. *Hugh Davies* pointed out to me the *Hypericum Montanum*; and beneath, on the west side, the *Cystus Hirsutus*'.⁴⁸ Cadarnheir gwybodaeth Hugh Davies am bresenoldeb y ddau blanhigyn hyn ar Fwrdd Arthur gan gyfeiriadau yn ei *Welsh Botany* (1813), lle y nodir fod yr '*H. montanum*' ('Eurinnllys mynyddawl') yn brin ac eithrio ym mhlwyf Llangoed ac ar Fwrdd Arthur; a'r

⁴³ 'William at Richard, 19 Mai 1762', yn *ML*, II, t. 482.

⁴⁴ 'William at Richard, 9 Awst 1758', yn *ML*, II, 82-3.

⁴⁵ *Ibid.*, t. 83.

⁴⁶ Pennant, *Tour in Wales* (1778), II, tt. 254-5.

⁴⁷ *Ibid.*, t. 254.

⁴⁸ *Ibid.*

‘*Cistus*’ (y ‘Cor-rosyn lledlwyd’) i’w weld ar lethrau mwyaf serth Bwrdd Arthur.⁴⁹

Ceir cysylltiad pellach rhwng William Morris, Pennant a Panton, y tro hwn ar sail diddordeb cyffredin mewn hynafiaethau a barddoniaeth. Ym mis Medi 1758, derbyniasai William lythyr oddi wrth Evan Evans (Ieuan Fardd), curad tlawd, hynafiaethydd a bardd disglair, yn ymateb i wŷs o Lundain am ‘ryw farddoniaeth’:

[...] dec y un y busun yn doti pin ar bapur heddu oni bae vy mot uedy derbyn un iwrth Ieuan Vard, yn dywedyd iddo dderbyn gorchymun iwrth Ioan Ywein am ryw farddoniaeth, wele yma yr hyn a ges ganddaw. I beg that Ioan may transcribe them and return them me, for I promisd my friend, Paul Panton, Esquire, y Plas Gwyn ym Mhentraeth, a sight of them, and the bard will want them.⁵⁰

Y mae’r cyfeiriad hwn at ddiddordeb Panton mewn barddoniaeth lawysgrif a oedd yn cylchredeg ymhlith y Morrisiaid ac Evan Evans yn rhagflas o’r berthynas agos a ddatblygodd rhwng yr olaf a Panton yn ddiweddarach, pan gynigiodd Panton a Pennant nawdd i’r bardd yn ei dlodi, a’r olaf yn prynu ei bapurau yn 1787, flwyddyn cyn ei farwolaeth.⁵¹ Yr oedd y gefnogaeth hon wedi’i meithrin dros gyfnod o flynyddoedd. ‘Mae’r Hir yma ettwaeth’, ysgrifennodd William yn mis Mai 1762, ‘Aeth heddy i roi tro i e’ch y Bantwn i’r Plas Gwyn. Mae Pawl yn dda wrtho.’⁵² Ac yntau bellach wedi hen ymsefydlu ym Môn, nid syndod gweld diddordeb hynafiaethol Panton yn ymestyn at waith Henry Rowlands, awdur y *Mona Antiqua Restaurata* (1723). Yr oedd yn hysbys i William Morris fod un o lawysgrifau Rowlands ym meddiant Panton yn 1760, a gobeithiai gael golwg arni:

Mae mwriad gael golwg ar lyfr Achau Rowlands cyn diwedd yr haf,

⁴⁹ Hugh Davies, *Welsh Botany* (Llundain: dim cyh., 1813), tt. 53, 73. Cyfarfu Pennant â Hugh Davies yn ystod haf 1773. Er bod perthynas William Morris a Davies yn llai uniongyrchol, y mae’n bur arwyddocaol. Elwodd Davies ar waith Morris fel botanegydd wrth lunio’r *Welsh Botany*, a rhydd gydnabyddiaeth i hynny yn ei ragair i ail ran y gyfrol. Gw. *Llysieuiaith Gymreig, Yr Ail Ran; sefenwau blagur o bob rhyw, y rhai a amlygir trwy eu cyfieithu i’r Lladin a’r Seisoneg*, t. v.

⁵⁰ ‘William at Richard, 23 Medi 1758’, yn *ML*, II, tt. 86-7. Ceir tystiolaeth fod John Owen wedi copïo deunydd o lawysgrif un o’i ewythrod – Lewis, y mae’n bur debyg – ar gais Evan Evans, a’i anfon ato yn ystod mis Medi 1758. Gw. ‘John Owen at Evan Evans, Medi 1758’, yn *F’Annwyl Nai, Siôn Owen*, gol. gan Tegwyn Jones (Aberystwyth: Cymdeithas Lyfrau Ceredigion, 2002), t. 146.

⁵¹ Gw. *ODNB* d.g. Evan Evans [*pseud.* Ieuan Fardd; *called* Ieuan Brydydd Hir] (1731–1788), ac ymhellach nodyn 52, isod.

⁵² ‘William at [Lewis], 24 Mai 1762’, yn *Tlysau’r Hen Oesoedd*, 29 (Ebrill 2011), 4. Yr oedd Evans yn gohebu â Pennant o fis Tachwedd 1768 ymlaen, a’i lythrau’n trafod ei angen am nawdd – i dalu costau cyhoeddi yn achos y rhai cynharaf, i roi cynhaliath flynyddol (‘small annual Subscription’) iddo yn y llythrau mwy diweddar. Gw. LIGC 2595C, rhifau 1-4. Gw. hefyd ‘Thomas Pennant at Evan Evans, 7 Awst 1788’, yn LIGC 4878E (dim rhifau). Sylwer bod Evans wedi marw ychydig ddyddiau cyn ysgrifennu’r llythyr hwn (a oedd yn llawn o addewidion o gefnogaeth wedi’u casglu gan Pennant ar ei ran).

mae Pantwn yn gaddaw ei fenthycca i'r Côch o'r Foel; os felly fydd, minnau a gaf olwg arno. I should imagine that it is different from any of the others I copied [*sic*] with y peth a welir yn ei Fona Antiqua.⁵³

Awgryma Daniel Huws mai un o lawysgrifau Plas Newydd, ac iddi'r teitl 'A collection of the chief families in the counties of Anglesey and Caernarfon [...] 1698', oedd '[I]lyfr Achau Rowlands', ac y mae'r ffaith fod ychwanegiadau yn llaw Hugh Hughes (Y Bardd Coch o Fôn), a ddyddir i tua 1760, yn cadarnhau hynny.⁵⁴ Gwyddys i ddiddordeb Panton yng ngwaith Henry Rowlands gwmpasu gwaith arwyddocaol arall o eiddo'r olaf hefyd, sef yr 'Antiquitates parochiales'. Erbyn dechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, gwyddai hynafiaethwyr fod y testun hwn yn brin; dim ond tri neu bedwar copi ohono a fodolai, yn ôl Peter Bailey Williams mewn llythyr at olygydd y *Cambro Briton* yn 1820, a nododd y golygydd leoliad tri ohonynt, sef Bodorgan, Plas Gwyn, a Threffos.⁵⁵ Ceir tystiolaeth o ddiddordeb Panton yn yr 'Antiquitates' mewn llythyr a anfonodd at Pennant ym mis Tachwedd 1774, lle y cynhwysodd ddyfyniadau helaeth o'r llawysgrif honno, ymhlith nifer o rai eraill.⁵⁶ Dewisodd Panton dynnu ar adran o'r 'Antiquitates' a oedd yn ymwneud â Thregarnedd ym mhlwyf Llangeffni, a rhoddodd sylw i berthynas distain Llywelyn ab Iorwerth, Ednyfed Fychan, a'i fab Gruffudd ab Ednyfed, â'r fan honno. Cynhwysodd hefyd adran a nodai briodas Margaret, merch Gruffydd ap Madog, Gloddaith, a Howel ap Evan Vychan o Fostyn. Byddai'r deunydd hwn wedi bod o ddiddordeb iddo ef ac i Pennant fel ei gilydd, ac ystyried eu cysylltiadau â Sir y Fflint.

Ôl-nodyn yn hanes William Morris a Panton yw fod yr olaf wedi copïo detholion o lythyrau a anfonwyd at William gan ei frawd Lewis rhwng mis Awst 1753 a Chwefror 1761, llythyrau a fu o bosibl yn cylchredeg ymhlith cydnabod William ar Ynys Môn, naill ai yn ystod ei fywyd neu wedi ei farwolaeth.⁵⁷ Ymddengys fod Panton wedi dod i sylweddoli'n gynyddol bwysigrwydd y brodyr o Bentre-eirannell. Rhydd ei detholion o'r llythyrau hyn ddarlun crwn o Lewis Morris, gan adlewyrchu ei amryfal ddiddordebau a'i allu i ysgrifennu'n gofiadwy ar sawl testun. Ochr yn ochr â thrafodaeth ar 'Cyfoesi Myrddin a Gwendyd [*sic*]' neu sylwadau'n dibrisio'r hynafiaethydd o Sais Browne Willis, dyfynnir cyngor Lewis i'w frawd beidio ag ailbriodi, ei ddarlun canmoliaethus o'i noddwr Henry Arthur Herbert, iarll cyntaf Powys, a'i wraig, a'i gynghorion meddygol ynghylch trin dadleoliad esgyrn

⁵³ 'William at Lewis, 17 Mehefin 1760', yn *ML*, II, tt. 213-14.

⁵⁴ Prifysgol Bangor, Archifau a Chasgliadau Arbennig, Plas Newydd V 1532, 'Anglesey and Caernarfonshire pedigrees (1698-1717)'. Ceir manylion ynghylch awduraeth a pherchnogaeth y llawysgrif yn Daniel Huws, *A Repertory of Welsh Manuscripts and Scribes c. 800-c. 1800* (Aberystwyth: i'w gyhoeddi, 2020).

⁵⁵ P. B. W., 'Antiquitates Parochiales', *The Cambro-Briton*, 2.14 (1820), 52-5 (t. 52).

⁵⁶ 'Paul Panton at Thomas Pennant, 8 Tachwedd 1774', yn ASSW, CR 2017/TP21/7. Am destun a chyfieithiad o'r adrannau o'r 'Antiquitates' a gynhwysir yn y llythyr hwn, gw. 'Antiquitates parochiales: No. XIII', *Archaeologia Cambrensis*, Cyfres Gyntaf, 4.15 (1949), 176-93 (tt. 190-2).

⁵⁷ Gw. LIGC 2039D (Panton 74i), ff. 43r-46r. Gellir bod yn bur sicr mai yn llaw Panton y mae'r trawsysgrifiadau.

(‘luxation’).⁵⁸ Y mae lle blaenllaw i ddiddordebau gwyddonol Lewis ymhlith y detholion; dyfynnir ei gred mai oferedd yw iddo dreulio’i amser yn dilyn diddordebau hynafiaethol yn hytrach nag ymroi i ddatblygu meicrosgop newydd, blaengar, a cheir sylwadau byr ynghylch mwynloddio. At hyn, trawsysgrifiodd Panton lythyr Lewis yn adrodd hanes y ‘cnocwyr’ ym mwynfeydd Sir Aberteifi yn ei gyfanrwydd, fwy neu lai.⁵⁹ Ystyriai Pennant, yntau, bod perthynas agos rhwng ei gyfaill bore oes a William Morris, yn ôl pob golwg. Pan oedd wrthi’n casglu arian tanysgrifwyr ar gyfer ei gyfrol natur bwysig, *British Zoology*, yn 1762, gofynnodd i William sicrhau addewid o gefnogaeth gan Panton, er cryn syndod i William ei hun: ‘It’s odd that Pennant should desire me to take in Panton – his most familiar friend, and deep in his councils’, meddai mewn llythyr at Richard yn Llundain.⁶⁰

3. Richard Pococke (1704–65)

Ym mis Ebrill 1756, yr oedd y Gwir Barchedig Richard Pococke yn cychwyn ar antur newydd. Wedi treulio rhai blynyddoedd yn teithio Ewrop (rhwng 1733 ac 1736), y Dwyrain Agos (1737–40) ac yna Ewrop drachefn (o fis Tachwedd 1740 hyd 1742), erbyn 1744, yr oedd Pococke yn brif gantor yn Waterford, Munster, yn ne-ddwyrain Iwerddon, drwy ddylanwad Philip Dormer Stanhope, pedwerydd Iarll Chesterfield ac arglwydd raglaw Iwerddon. Dyma gychwyn ar gyfres o benodiadau yn yr Eglwys yn Iwerddon, y nesaf fel esgob Ossory (Osraí) yn Kilkenny. Oddi yno, ysgrifennodd Pococke lythyr at Thomas Pennant, yn disgrifio’i leoliad newydd fel ‘[the] most agreeable place in Ireland, where I shall have the pleasure to examine the works of nature as minutely as possible’, gan ategu’i ddymuniad, ‘I wish you would come & assist me in it’.⁶¹ Yr oedd Pococke yn amlwg yn cydnaturiaetha â Pennant: sonia am gyfnwid dyblygion – arfer gyffredin ymhlith naturiaethwyr, fel y nodwyd eisoes, ac un a ddefnyddid yn gyson gan William Morris a Pennant – gan ofyn i Pennant osod bocs o’r neilltu ar ei gyfer ef, a’i lenwi gydag enghreifftiau sbâr o gaffaeliadau. Gallai ef ei hun addo darn o’r ‘Giant’s Causeway’ i Pennant.⁶²

Erbyn mis Awst 1765, yr oedd Pococke wedi gadael ei ddyletswyddau yn Osraí a’i fryd ar deithio drachefn; Lloegr oedd ei gyrchfan y tro hwn, a phorthladd Caergybi oedd yr arhosfan cyntaf. Yno, cyfarfu â William Morris, fawr ei ffwdan, a oedd wedi cynhyrfu’n derbyn sylw gŵr o’r fath ddylanwad, er nad hwn oedd ymweliad cyntaf Pococke, y mae’n amlwg:

⁵⁸ Ibid., oll ar f. 43.

⁵⁹ Ibid., ff. 45–46r. Gwelir trafodaeth Lewis Morris ar goblynnod y mwynfeydd yn llawn yn ei lythyr at William, 4 Rhagfyr 1754, yn *ML*, i, tt. 321–2. Y mae’n bosibl mai drwy law Panton y daeth copi o’r llythyr hwn i sylw Pennant; fe’i cynhwyswyd ar ddalennau olaf ei gopi personol ef o *History of the Parishes of Whiteford and Holywell* (1796) (dim rhifau tudalen). Gw. Archifdy Sir y Fflint, Thomas Pennant’s own copy of his ‘History of the Parishes of Whiteford and Holywell’ 1796, D-DM/955.

⁶⁰ ‘William at Richard, 15 Gorffennaf 1762’, yn *ML*, ii, t. 492.

⁶¹ ‘Richard Pococke at Thomas Pennant, 6 Ebrill 1756’, yn LIGC 15423C (dim rhifau tudalen).

⁶² ‘[...] you may be assur’d of every thing I have; & shall be oblig’d to you as you make your acquisitions if you will set apart a box for me to receive any duplicates you get’; ‘I will see & look out a joint of the Giants Cause way for you & a piece of it’. Ibid.

Wawch, a dwbl wawch! Dyma fi newydd fod yn croesawu my brother virtuoso the Bishop of Ossory, sydd newydd ddyfod ir lan o'r llong bost, a rhaid o myned i ginhiewa efo'r Arglwydd yn y man, ac yna mae o i ddyfod yma i edrych dros fy ngholecsiwn, h.y., fy nghasgliad i o ffosilod a chregyn, etc., mal y gallo weled fal yr amlhaodd er pan fu yma ddiweddfaf. Fo geir ganddo ddiagon o sir, ond i wenwyn un ffosil a gair ganddo [...].⁶³

Mewn cofnod o'r daith ar ffurf llythyrau a luniodd Pococke gyda'r bwriad o'i gyhoeddi'n ddiweddarach, ceir adroddiad ar y cyfarfod hwn. Sylwadau William Morris ynghylch pysgod, yn hytrach na'r casgliad o 'ffosilod a chregyn', sy'n hawlio'r sylw:

Pulhelly, Aug. 15th, 1756.

I landed from Dublin at Holyhead on the 12th. I here saw, in a collection of Mr. Morris the surveyor, two different kinds of those bags which appear like a vegetable substance, and have a string at each corner as I described on the riff of Portland;⁶⁴ the large black sort, he said, were those which contain'd the young of the ray; the long narrow yellow kind he had found in the bellies of the dog-fish.⁶⁵

Â'r llythyr rhagddo i roi disgrifiad pur ddfyfr o William Morris a'i dylwyth:

This gentleman is son of a farmer; first took delight in botany and now in the whole natural collection, and draws well; he has a brother, who has surveyed and published the Ports of North and West Wales. A third is a genius in some other way, particularly in finding mines, and is collector of Aberdour.⁶⁶

Y mae ambell i gamsyniad yn y datganiad hwn ynghylch teulu'r Morrisiaid. Digon teg disgrifio Morris Prichard, tad William, fel ffarmwr, er na nodwyd y gwaith pwysig arall a wna'i o tua 1707 ymlaen, sef hwylio slŵp fechan ar hyd yr arfordir am Lerpwl a Chaernarfon;⁶⁷ ac y mae gwirionedd yn y disgrifiad o un o frodyr William, sef Lewis, fel cyhoeddwr dau lyfr yn 1748 ar borthladdoedd gogledd a gorllewin Cymru, y *Plans of Harbours* ac *A Chart of the Coast of Wales*; ond erbyn cyrraedd yr ail frawd, Richard, y mae'r wybodaeth yn gymysglyd iawn.

⁶³ 'William at Richard, 12 Awst 1756', yn *ML*, i, t. 420.

⁶⁴ Ynys Portland yn swydd Dorset, o bosibl.

⁶⁵ *The Travels Through England of Dr. Richard Pococke, successively Bishop of Meath and of Ossory during 1750, 1751, and later years*, gol. gan James Joel Cartwright, 2 gyf. (San Steffan: Cymdeithas Camden, 1888, 1889), ii, 174. Ynghylch y bwriad i gyhoeddi, gw. *The Travels Through England*, i, t. i.

⁶⁶ *The Travels Through England*, ii, t. 174.

⁶⁷ Ynghylch Morris Prichard, gw. *ODNB* d.g. Lewis Morris (1701–1765). Yr oedd Pentre-eiriannell, lle y symudodd Morris Prichard a'i wraig a'u teulu ifanc yn 1707, yn ffarm 187 acer.

Galwedigaethau eraill o blith ymgymeriadau lluosog Lewis oedd canfod mwynfeydd a chasglu'r tollau yn 'Aberdour' – fersiwn Pococke o Aberdyfi, y mae'n debyg, ac nid y dref ar arfordir deheuol Fife yn yr Alban.⁶⁸

Nid hwn oedd ymweliad olaf Pococke â William yng Nghaergybi. Ar 4 Hydref 1761, 'hwylodd Dr. Pocock, Arglwydd Esgob Ossory, fy hen gyfaill am brawd virtuoso, wedi bod yma ddeuddydd a dwy nos yn ymryson doethineb'.⁶⁹ Troes William i'r Saesneg – ai er mwyn pwyslais, rhoi ar goedd, neu, yn groes i'r disgwyl, gyfrinachedd? – i nodi 'The Doctor hath promised me his travels'.⁷⁰ Cyfeirio yr oedd at gyhoeddiad Pococke, *The Description of the East*, a ymddangosodd mewn dwy gyfrol yn 1743 ac 1745, yn dilyn teithiau rhwng 1737 ac 1740 yn y Dwyrain Agos.⁷¹ Bu'n rhaid i William aros am bron i wyth mis cyn i'r 'travels' godidog ei gyrraedd, ysywaeth, ddechrau Mai 1762:

Wawch, daccw Risiart Pococke Esgob Ossory yn y Werddon wedi fy anrhegu ai drafels, sef 2 volumes large folio containing 214 copper plates of antiquity, natural history, etc., a gostia o 4 punt i bump. Fy mendith i'r Esgob, a phoed hir y byddo'n rhannu llyfrau i'w wannach. A geiff o dyganai? Ceiff myn cebystr, beth o bob peth, a llawer, etc. Safn morcath a feddhalhaodd ei galon. Ond iw hi yn ddirigrif? Casr ydyw caer yn yr Aiphtiaeg cofiwch.⁷²

Gallwn weld y derbynnydd yn lloffa'n awchus drwy gynnwys y gyfrol gyntaf, a'i lygad yn cael ei ddal gan y disgrifiad, yn y rhestr o engrafiadau ar ddechrau'r gyfrol, o 'The plan and elevation of Kasr Kieman, supposed to be a Roman Castrum'. Yng nghorff y gyfrol, byddai William wedi gweld cyfeiriad at yr enw Arabaidd ar ddinas Cairo (Caher) ac eglurhad a fyddai wedi bod o ddiddordeb iddo:

Among several interpretations of this word Caher, the most natural seems to be that they signified by it the city; Caer, or something like it, in many old languages, signifying a city; and the Turkish word at present is Sehîr, tho' possibly it may have its name from Caherah, which signifies victorious.⁷³

⁶⁸ Ymddiddorai Lewis Morris mewn mwynfeydd cyn gynhared ag 1742, sef y flwyddyn y symudodd i fyw i Geredigion. Penodwyd ef yn gasglwr tollau yn Aberdyfi ym mis Chwefror 1752, a bu yn y swydd hyd nes y'i diswyddwyd yn ystod 1756. *ODNB* d.g. Lewis Morris.

⁶⁹ 'William at Richard, 4 Hydref 1761', yn *ML*, ii, t. 392. Sylwer nad oes tystiolaeth o deithio bwriadol ar ran Pococke yn ystod 1761. Gw. *Travels through England*, ii, rhagair, lle y nodir teithiau o amgylch yr Alban i'r Orkneys a thrwy rannau o Loegr ac Iwerddon yn 1760, a theithiau pellach yn Lloegr yn 1764. Ategir: 'It may be, however, that portions of the intermediate years were spent in like excursions, of which the manuscript accounts are lost or still remain in private hands.'

⁷⁰ 'William at Richard, 4 Hydref 1761', yn *ML*, ii, t. 392.

⁷¹ *ODNB* d.g. Richard Pococke (1704–1765).

⁷² 'William at Lewis, 2 Mai 1762', yn *ML*, ii, t. 470. Yr oedd y brawd arall, Richard, eisoes wedi ei hysbysu o gyrhaeddiad cyfrolau Pococke, 'ddoe ddiwaetha' mewn llythyr wedi'i ddyddio 'Dydd C'lanmai '62'; gw. 'William at Lewis, 2 Mai 1762', yn *ML*, ii, t. 469.

⁷³ Richard Pococke, 'Contents of the Plates contain'd in this Volume, yn *A Description of the East, and Some other Countries. Volume the First: Observations on Egypt* (Llundain: W. Bowyer, 1743), t. 26.

Yn ymateb brwd William i anrheg Poccocke, gwelir drachefn gyfeiriad at anrhegu cytbwys, neu o leiaf dyb William fod yr arferiad cyffredin hwnnw'n cael ei ddilyn. Credai fod enghraifft o 'Safn morcath' a anfonasai ef at Poccocke wedi ysgogi'r olaf i gadw at ei addewid ynghylch ei 'deithiau'. Anodd yw dweud a wyddai Poccocke ar y pryd ei fod am gael ei anrhydeddu ag aelodaeth anghytrig o Gymdeithas y Cymmrodorion yn ystod 1762, ac felly, a allai'r anrhydedd honno hefyd fod wedi bod yn hwb iddo yrru copi o'i 'deithiau'. Anfonasai William restr o dros ddeugain o aelodau gohebol at Richard ym mis Rhagfyr 1761, ac yr oedd enw Poccocke ymhlith y rhai a gyhoeddwyd yn rhestr y Cymmrodorion y flwyddyn ddilynol, wedi'i ragflaenu (o ddilyn trefn yr wyddor) gan enw Thomas Pennant.⁷⁴ Cadarnheir pwysigrwydd perthynas y ddau hyn ym mis Awst 1762, pan edrydd William iddo dderbyn llythyr oddi wrth Pennant, ag un gan Poccocke yn amgaeedig ynddo:

I had a letter from my preceptor in virtu and my pupil in botanic matters, Thomas Pennant, Esq., this week, and inclosed in it one from Doctor Pocock, Bishop Ossory, from Kilkenny, y ddau yn fwynion, ie, ac yn ddiolchgar hefyd. Fal hyn y dywaid yr Esgob yn niwedd ei lythyr, wedi diolchiadau am ffosilod, etc.: 'I send Mr. Pennant the money, and am much pleased with the specimens you sent.'⁷⁵

Y mae'n bur debyg mai tanysgrifiadau i gyfrol Pennant, *British Zoology*, oedd yr arian. Er nad yw enw Poccocke yn ymddangos ar restr o anogwyr y fenter i gyhoeddi astudiaeth Pennant o bedwarcarnolion ac adar Prydain a ymddangosodd yn 1766, gwnaed cofnodion gan yr awdur sy'n dangos i swm o £2 2 0 gael ei dderbyn oddi wrth y 'Bishop of Ossory' yn 1762, a'r un swm drachefn ym mis Gorffennaf y flwyddyn ddilynol. Cyfraniadau yw'r rhain at y 'rhannau' o'r *British Zoology* a ymddangosodd yn ysbeidiol rhwng 1763 ac 1766 gan ragflaenu cyhoeddiad o'r cyfan gyda'i gilydd mewn un gyfrol yn y flwyddyn olaf.⁷⁶ Ym mis Tachwedd 1763, anfonwyd arian oddi wrth Poccocke ymlaen at yr ysgythrwr Peter Mazell.⁷⁷ Yr oedd y 'platiau' a baratowyd gan Mazell i ddylunio'r *British Zoology* yn rhan bwysig o'r gwaith, gyda phedwar ar hugain o blatiau o adar ac un o'r ffwlbart yn ymddangos

⁷⁴ 'Richard at Lewis, 6 Rhagfyr 1761', yn *ML*, ii, t. 421; Jenkins a Ramage, *History of the Honourable Society of Cymmrodorion and of the Gwyneddigion and Cymreigyddion Societies*, tt. 259-74 (t. 270).

⁷⁵ 'William at Richard, Awst 1762', yn *ML*, ii, t. 578. Rhoddir y flwyddyn 1763 yn *ML*, ii, t. 578, ond gw. David Thomas, 'Llythrau'r Morrisiaid: Cywiro Dyddiad', *Bwletin y Bwrdd Gwybodau Celtaidd*, 3.3 (1926), 176-7.

⁷⁶ Thomas Pennant, 'Encouragers to this Undertaking', yn *British Zoology*, 2ail arg. (Llundain: Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion, 1766), dim rhifau tudalen. Am ddisgrifiad o ymddangosiad cyfnodol argraffiad cyntaf y *British Zoology* rhwng 1763 ac 1766, gw. Richard Gough, *Anecdotes of British Topography. Or, an historical account of what has been done for illustrating the topographical antiquities of Great Britain and Ireland* (Llundain: T. Payne a'i Fab a J. Nichols, 1768), tt. 70-1. Cofnodir taliadau Poccocke ynglŷn â'r *British Zoology* yn LIGC 2545B, ff. 25a, 85b.

⁷⁷ LIGC 2545B, f. 23b.

yn y rhan gyntaf, a darluniau'r deng aderyn ar hugain a nifer o bedwarcarnolion o'r ail ran i'w cyhoeddi yn y rhannau diweddarach.⁷⁸

Bu farw William Morris ar 28 Rhagfyr 1763, a Poccoke yntau ar 25 Medi 1765. Serch hynny, ymddengys fod dylanwad yr olaf ar Pennant wedi parhau drwy gyfrwng golygiad Poccoke o lythyrau a ysgrifenasai i gofnodi'i deithiau drwy'r Alban, gan eu diogelu mewn llawysgrifau cwarto. Nododd Charles Lyttelton, archesgob Caerliwelydd, mewn llythyr dyddiedig 31 Gorffennaf 1768, fod un o'r llawysgrifau hynny wedi'u colli, ac awgrymir gan olygydd teithiau Poccoke yn yr Alban mai i ddwylo Pennant yr aeth.⁷⁹ Ceir cyfeiriadau at Poccoke sy'n awgrymu y gallai hynny fod yn wir yng nghofnodion Pennant o'i ddwy daith i'r Alban, y gyntaf yn 1769 a'r ail yn 1772. Prin yw'r cyfeirio pendant at ffynhonnell lawysgrif; y mae Pennant, fel sy'n gyffredin ganddo, yn cyflwyno deunydd a ddaeth yn hysbys iddo drwy waith eraill gyda chymalau annelwig, megis, yn yr achos hwn, 'Bishop Poccoke mentions [...]', 'Bishop Poccoke informed me [...]', neu 'my old friend, the late worthy Bishop Poccoke [...]'.⁸⁰ Ceir un eithriad, lle y troednodir gwybodaeth ynghylch eglwys Bothwell, nid nepell o Glasgow – 'The church [...] is, as I heard, oddly incrusted with a thin coat of stone' – gyda chyfeiriad penodol at 'Bishop Poccock's manuscript Journal'.⁸¹ At hyn, y mae gwaith diweddar ar fapio teithiau Pennant i'r Alban yn dangos bod taith 1769 yn dilyn ôl troed Poccoke, ac eithrio'r ffaith na theithiodd Pennant i'r gorllewin ar hyd yr arfordir gogleddol ac na chyrhaeddodd ynysoedd Mull ac Iona y flwyddyn honno.⁸² Ymddengys y gallai Pennant fod wedi dal ei afael ar lawysgrif Poccoke am dros ddegawd wedi ei deithiau i'r Alban yn 1769 ac 1772. Yn ail gyfrol ei *Arctic Zoology*, a ymddangosodd yn 1785, trafodir arferion mudo bras yr eira – 'there is a certainty of their migration, for multitudes of them often fall, wearied with their passage, on the vessels that are sailing through the *Pentland Frith* [*sic*] – gan gydnabod mewn troednodyn mai'r ffynhonnell a ddefnyddiwyd oedd 'Bishop Poccock's manuscript Journal'.⁸³

4. John Ellis (c. 1710–76)

Yn ystod y 1750au y daeth Pennant a William Morris ill dau i adnabod John Ellis, swolegydd a aned, y mae'n debyg, yn Iwerddon. Ymfudasai Ellis i Lundain yn llanc ifanc, yn gyflogedig fel prentis i weithiwr brethyn, ac erbyn dechrau'r degawd hwn

⁷⁸ Gough, *Anecdotes of British Topography*, tt. 70-1.

⁷⁹ *Tours in Scotland 1747, 1750, 1760 by Richard Poccoke Bishop of Meath*, gol. gan Daniel William Kemp (Edinburgh: T. Constable, 1887), tt. lxix, lxx. 'Charles Lyttelton at [?Andrew Ducarel], 31 Gorffennaf 1768', dyfynnir ibid. ar t. lviii.

⁸⁰ *Tours in Scotland*, t. lxix; Thomas Pennant, *A tour in Scotland, and voyage to the Hebrides; MDCCCLXXII. Part I.* (Llundain: B. White, 1776), tt. 295, 297; id., *A tour in Scotland. MDCCCLXIX.* (Chester: J. Monk, 1771), t. 181.

⁸¹ Ibid., t. 204.

⁸² *Ex inf.* Yr Athro Nigel Leask; ac am fap o daith 1769, gw. 'Tours in Scotland, 1769 and 1772' <<http://curioustravellers.ac.uk/map/#zoom=6&lat=56.0025&lon=-4.3008&point=0,0>> [cyrchwyd 18 Mawrth 2019].

⁸³ Thomas Pennant, *Arctic Zoology*, 2 gyf. (Llundain: H. Hughs, 1784, 1785), ii, 358.

yr oedd wedi ymgyfoethogi'n sylweddol drwy fusnes mewn lliain Gwyddelig. Fe'i rhyddhawyd oherwydd ei lwyddiant i ddilyn ei diddordeb ym myd natur, a daeth yn arbenigwr ar greaduriaid morol, yn enwedig rhai anghyfarwydd diasgwrn-cefn megis llysilod.⁸⁴ Erbyn canol y degawd, yr oedd astudiaethau Ellis wedi esgor ar gyfrol ddylanwadol: *An Essay towards a natural history of the corallines* (1755), a gyhoeddwyd yn fuan mewn fersiynau Ffrengig ac Isalmaenig (1756), ac yn yr Almaen (mewn fersiwn wedi'i ladrata, 1757).⁸⁵

Yn ei ragymadrodd i'r gyfrol, datgela Ellis sut y derbyniodd y deunydd oedd yn sail i'w chynnwys:

In the Autumn of the Year 1751, I received a curious Collection of Sea-plants and Corallines from the Island of *Anglesey*, in *North Wales*, and another from *Dublin*. In order to preserve some Specimens of the most rare Kinds, particularly those that were remarkable for their Colours, I expanded them on Paper in fresh Water, laying out their fine Ramifications with some Exactness [...].⁸⁶

Aiff yn ei flaen i ddisgrifio sut, gan ddilyn arweiniad y botanegwr adnabyddus 'Mr. Buttner' o Berlin, y gosododd ei samplau ar fyrddau tenau wedi'u gorchuddio â phapur gwyn, glân, i greu tirlun, ymron, yn cynnwys brynïau, dyffryndiroedd, a chreigiau, yn gefnlen i gwrelau a phlanhigion môr eraill, a edrychai'n debyg i goed yn tyfu allan o'r cefndir hwnnw.⁸⁷ Mor ddeniadol oedd yr effaith nes i gyfaill awgrymu y dylai Ellis greu enghreifftiau tebyg i Dywysoges Weddw Cymru, Augusta, i'w rhannu â'i merched ifanc.⁸⁸ Cyflwynodd Ellis y gyfrol i'r dywysoges, gan nodi cymaint yr oedd ei diddordeb hi yn ei waith wedi'i ysbrydoli.⁸⁹ Pan aeth Lewis Morris ati i lunio cabinet o sbesimenau byd natur i blesio ei noddwr Henry Herbert, iarll cyntaf Powys, yn 1756, nododd mai diben y cregyn, yr hadau a'r planhigion môr oedd diddanu iarllles Powys, ond i'r mwynau gael eu cynnwys er mwyn addysgu'r iarll.⁹⁰ Y mae rhyw, a sylwadau o'r cyfnod ynghylch diddordeb tybiedig menywod mewn sbesimenau morol, yn berthnasol pan awn i ystyried, isod, lwybr y sbesimenau o wymon cwrelog a dderbyniodd Ellis o Ynys Môn yn 1751,

⁸⁴ ODNB d.g. John Ellis (c. 1710–1776).

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ John Ellis, *An Essay towards a natural history of the corallines, and other marine productions of the like kind, commonly found on the coasts of Great Britain and Ireland* (Llundain: dim cyh., 1755), t. v.

⁸⁷ Ellis, *Essay towards a natural history of the corallines*, tt. v–vi. David Sigismund August Büttner oedd 'Mr. Buttner', genedigol o Chemnitz, Hwngari, ac Athro botaneg a swoleg yn y Collegium medico-chirurgicum yn Berlin o 1756. Gw. 'Büttner, David Sigismund August (1724–1768)' <<https://mineralogicalrecord.com/libdetail.asp?id=242>> [cyrchwyd 18 Mawrth 2019].

⁸⁸ Ynghylch Augusta, gw. ODNB d.g. Augusta, princess of Wales (1719–1772).

⁸⁹ Ellis, *Essay towards a natural history of the corallines*, tt. iii–iv.

⁹⁰ 'Lewis at William, 25 Medi 1756', yn *ML*, 1, t. 428. Barbara Herbert, iarllles Powys (1735–86) oedd gwraig Henry Arthur Herbert, a daeth eu merch, Henrietta Antonia Clive (née Herbert; 1758–1830), yn naturiaethwraig nodedig, â diddordeb arbennig mewn casglu mwynau – yn ironig, o ystyried rhagdybiaethau Lewis Morris.

yn ôl yr adroddiad o ddechrau ei gyfrol a ddyfynnwyd uchod. Ceir awgrym yn llythyrau William Morris ei bod yn bosibl mai drwy Owen Meyrick, perchennog Bodorgan yn ne-orllewin yr ynys, y daeth samplau morol i ddwylo John Ellis:

I wrote to you per last post to which I refer, but I forgot therein to desire of you to wait of *Mr. John Ellis*, merchant, in Lawrence Lane, Cheapside, with my compliments, and to let him know that I have had Mr. Meyrick's commands concerning sea plants, but as I don't pretend to any extra knowledge in that article, it would be ridiculous in me to send him what would be of no account, therefore it would be necessary he should send me some specimens as he proposed to brother Lewis, and a small glass to view them with.⁹¹

Dengys William ei grebwyll ei hun ym maes sbesimenau o fywyd y môr drwy ofyn am enghreifftiau o'r math o ddeunydd sydd o ddi-ddordeb i John Ellis i'w cymharu â'r hyn oedd ar gael ym Môn, ynghyd â chwyddwydr bychan i'w hastudio. Yn hyn o beth, yr oedd yn ystyried astudiaeth o sbesimenau morol yn yr un goleuni ag y gwnaethai Ellis, a ganfu ei bod yn angenrheidiol iddo archwilio cwrelau gyda meicrosgop er mwyn adnabod eu nodweddion yn gywir: 'In order to distinguish their proper Characters with greater Accuracy, I found it necessary to examine them in the Microscope.'⁹² Yn wir, fe addasodd Ellis feicrosgop yr optegydd o Fleet Street, John Cuff, yn benodol at y diben.⁹³ Canlyniad mwyaf pellgyrhaeddol yr astudiaeth hon oedd sylweddoli, ar daith i Ynys Sheppey ar arfordir Caint ym mis Awst 1752, fod llawer o gwrelau canghennog yn debycach i anifeiliaid nag i blanhigion. Argyhoeddwyd Ellis 'that these apparent Plants were ramified Animals, in their proper Skins or Cases, not loco-motive, but fixed to Shells of Oysters, Mussels, &c. and to Fucus's'.⁹⁴ Daeth i'r un canlyniad ynghylch polyp-clwstwr ('cluster-polype') wythfraich a ganfuwyd ger arfordir yr Ynys Las, a'i anfon ato gan un o gymrodyr y Gymdeithas Frenhinol, Peter Collinson.⁹⁵ Ac wrth gloi llythyr at ysgrifennydd y Gymdeithas Frenhinol, Thomas Birch, yn gynharach yr un flwyddyn, gwnaeth Ellis argymhelliaid a fyddai wedi taro tant â William Morris:

⁹¹ 'William at Richard, 2 Tachwedd 1753', yn *ML*, 1, t. 260.

⁹² Ellis, *Essay towards a natural history of the corallines*, t. vi.

⁹³ *Ibid.*, t. viii. Ceir diagram yn dangos 'meicrosgop dŵr Cuff' ar ddiwedd y gyfrol (dim rhifau tudalen).

⁹⁴ *Ibid.*, tt. vii-viii.

⁹⁵ 'The marine production, that you were so obliging to send me, appears to be an animal, not a vegetable, as your friend call'd it, who sent it to you'. 'John Ellis at Peter Collinson, 8 Tachwedd 1753' <<https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstl.1753.0046>> [cyrchwyd 20 Mawrth 2019].

I must further add, that I believe, if the curious, with good microscopes, at the sea-side, and at different seasons of the year, would strictly examine many of these beautiful sea-productions, hitherto claim'd by the botanists, they would find, that several of the testaceous tribe proceed from some kinds of the larger corals, as well as, I am persuaded, they will find, that many owe their original to the smaller corallines [...].⁹⁶

Pan gyhoeddwyd llyfr Ellis, cafodd William Morris gyfle i loffa drwy gopi a fenthycwyd oddi wrth Pennant am 'fis neu ddau' yn ystod haf 1755, cyn cael cynnig ei gopi ei hun oddi wrth yr awdur yn ddiweddarach y flwyddyn honno.⁹⁷ Honnodd William, mewn perthynas â'r llyfr, mai 'Dyn ydyw Sion Ellis fal dyn arall, ac fe eill gam gymeryd ambell dro, fal y dangosais iddo'.⁹⁸ Yn anffodus, nid oes tystiolaeth o natur beirniadaeth William o waith Ellis.

Os oedd diddordeb gwyddonol yn ysgogi Ellis a William Morris fel ei gilydd, yr oedd lle yn y gadwyn i fenywod, naill ai fel derbynwyr gwerthfawrogol samplau o harddwch byd natur, neu fel dolenni yn y gadwyn o gasglwyr a ddeuai â sbesimenau i ddwylo gwyddonwyr hyddysg fel Ellis. Ym mis Awst 1755, gwelwn Lewis Morris yn holi William, 'Onid oes gan Ellis ddigon o for fwsogl a gafodd gan Mrs. Meirig o Fodorgan, a heliodd chwirydd Jack Evans iddi?', cyfeiriad sy'n enwi gwraig fonheddig y plas, Jane Meyrick (née Lloyd), a merched cyfaill Lewis Morris, Dr Richard Evans, sef y 'chwirydd' a grybwyllir.⁹⁹

Ceir cyfeiriad mwyaf diweddar William at Ellis – un y daethai'r Morrisiaid i'w llysenwi erbyn hynny yn 'Belis y Cwrel', heb sôn am ei anrhydeddu'n aelod o Gymdeithas y Cymmrodorion – yn ystod 1760, pan sonia wrth Richard ei fod wedi gweld enw Ellis 'yn lust y bancryptiaid ysywaeth'.¹⁰⁰ Sôn am fethiant busnes Ellis a'i bartner James Fivey o Lawrence Lane, Llundain, a wneir yma.¹⁰¹ Gorfodwyd Ellis gan yr helbul hwn i dreulio tair blynedd fel garddwr yn Busbridge ger Godalming, Surrey. Y mae ei ohebiaeth â Thomas Pennant yn cychwyn fel y'i

⁹⁶ 'John Ellis at Thomas Birch, 17 Mawrth 1753' <<https://royalsocietypublishing.org/doi/pdf/10.1098/rstl.1753.0018>> [cyrchwyd 20 Mawrth 2019].

⁹⁷ 'William at Richard, 6 Tachwedd 1755', yn *ML*, i, t. 393.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ 'Lewis at William, 2 Awst 1755', yn *ML*, i, t. 368. Buasai Richard Evans farw yn 1742, gan adael ei weddwn feichiog a chanddi chwech o blant. Yr oedd ei mab, Jack, yn Llundain yn 1754. 'William at Richard, 10 Awst 1742', '13 Gorffennaf 1754', ac '11 Awst 1754', yn *ML*, i, tt. 69-70, 297, 302.

¹⁰⁰ 'William at Richard, Nos Sadwrn, Gwyl Fair y Gwiroduau, 1760', yn *ML*, ii, t. 168. Arnodwyd y llythyr gyda'r dyddiad '4th Febrý 1760' yn Y Llyfrgell Brydeinig, Llsgr. Ych. 15026, ff. 171-2. Cynhwysir Ellis yn rhestrau 1759 ac 1762 o aelodau gohebol Cymdeithas y Cymmrodorion. 'Masnachwr Lliain' o Iwerddon ond o 'Hil Cymry' ydoedd, yn ôl yr ail restr, disgrifiad sy'n adlewyrchu trafodaeth William a'i frawd Richard yn ei gylch. Gw. Jenkins a Ramage, *History of the Honourable Society of Cymmrodorion and of the Gwyneddigion and Cymreigyddion Societies*, tt. 257, 266; 'William at Richard, 22 Ionawr 1756', yn *ML*, i, t. 400.

¹⁰¹ Roy A. Rauschenberg, 'John Ellis, F.R.S.: Eighteenth Century Naturalist and Royal Agent to West Florida', *Notes and Records of the Royal Society of London*, 32.2 (1978), 149-64 (t. 151).

rhyddhawyd oddi wrth sgilfeffithiau'r methiant ac y dychwelodd i Lundain.¹⁰² Er bod y ddau wedi cael eu cyflwyno i'w gilydd drwy lythyr gan gyfaill cyffredin, yr hynafiaethydd William Borlase, yn ôl ym mis Ionawr 1755, dim ond yn y 1760au, drwy gyfres o lythyrau a warchodwyd, y cawn flas ar eu perthynas.¹⁰³ Yn union fel yr argymhellwyd Pennant i Ellis gan Borlase, gofynnodd Ellis i Pennant ei argymhell ef, yn ei dro – a hynny'n wresog – i Peter Mazell, ysgythrwr profiadol o dras Huguenot a oedd yn byw yn Llundain.¹⁰⁴ Dengys rhestrau Pennant o'r costau yr aeth iddynt ynglŷn â'i gyhoeddiad swolegol pwysig cyntaf, y *British Zoology*, iddo wneud taliadau i Mazell ym mis Hydref 1763 a mis Chwefror 1764, a byddai'r berthynas glôs hon wedi'i gwneud yn bosibl iddo ymateb i gais Ellis.¹⁰⁵ Fel naturiaethwr, byddai Ellis yn gweld yr angen am ysgythrwr i ledaenu'i ddarganfyddiadau gydag eglurder llwyr i'r byd: er ei fod wedi marw ers degawd cyfan cyn cyhoeddi ei ail gyfrol, *Natural History of Zoophytes* (1786), yr oedd ei lythyrau cyson at y Gymdeithas Frenhinol yn aml yn cynnwys engrafiadau i ddarlunio'i ganfyddiadau gwyddonol, ac fe anfonai blatiau o'i waith at Pennant gyda llythyrau yn ystod y 1760au.¹⁰⁶ At hynny, y mae'n bur debyg fod gwaith Ellis ar ei ail gyfrol wedi bod yn rhan bwysig o'i fywyd drwy gydol deng mlynedd olaf ei fywyd, ac yr oedd cynnwys darluniau'n rhan allweddol o'i agwedd tuag at gyflawni'i nod. Cyfeiriodd at hyn wrth gynghori Pennant i ddefnyddio darluniau mewn cyfrolau pellach o'r *British Zoology*:

I long to see your *British Zoology* more complete by a figure of everything you describe: there would be 20 times the number sold. If you cant have them drawn, take copies from the best authors. –

In my book on Zoophytes I shall give figures of every thing I describe: It matters not to me how long they are a drawing or engraving \I wish it otherwise &/I'll do my best to forward them; but I know so well how insipid bare descriptions without a figure are, that even men of science will pass over such, though ever so labour'd, to come at those, that they can have a figure of.¹⁰⁷

¹⁰² Gw. 'John Ellis at Thomas Pennant, 14 Ebrill 1764', yn ASSW, CR 2017/TP225/1. Hwn yw'r lythyr cynharaf rhwng Ellis a Pennant ar glawr. Fe'i cyfeiriwyd o 'Queenstreet Bloomsbury'.

¹⁰³ 'William Borlase at John Ellis, 31 Ionawr 1755', yn ASSW, CR 2017/TP181/1. Cadwyd saith llythyr oddi wrth John Ellis at Thomas Pennant, 1764 a d.d., *ibid.*, TP225/1–7.

¹⁰⁴ '[...] [I] hope, that if M^r. Mazell is not too much engagd, I shall be obligd to you for a warm recommendation to him.' 'John Ellis at Thomas Pennant, 27 Ebrill 1764', yn ASSW, CR 2017/TP 225/2. Sylwer bod Ellis eisoes yn adnabod Mazell ac wedi llwyddo i gomisiynu gwaith ganddo. Gw., e.e., 'John Ellis at Thomas Pennant, 14 Ebrill 1764', ASSW, CR 2017/TP181/1.

¹⁰⁵ Evans, 'Life and work of Thomas Pennant', tt. 154, 191, nodyn 95. Gwelir y rhestrau yn LIGC 2545B, f. 23b. Ynghylch ymddangosiad y *British Zoology* mewn rhannau, gw. nodyn 76, uchod.

¹⁰⁶ Am restr o lythyrau Ellis at y Gymdeithas Frenhinol rhwng 1766 ac 1776, gw. <<https://royalsocietypublishing.org/action/doSearch?field1=AllField&text1=john+ellis&ConceptID=&ConceptID=&publication=&Ppub=&Ppub=&AfterMonth=&AfterYear=1764&BeforeMonth=&BeforeYear=1777&access=on>> [cyrchwyd 21 Mawrth 2019].

¹⁰⁷ 'John Ellis at Thomas Pennant, 1 Gorffennaf 1769', yn ASSW, CR 2017/TP225/6.

Ymatebodd Pennant drwy holi a fyddai Ellis yn ystyried grwpiau o hanner cant o blatiau, dyweder, o bedwarcarnolion, pysgod, ac ymlusgiaid, yn ddeniadol i'r cyhoedd, ac a allai fentro cynhyrchu pethau o'r fath heb golled ariannol.¹⁰⁸ Tebyg mai cynnyrch y syniad hwn oedd *British Zoology. Illustrated by Plates and Brief Explanations*, a argraffwyd gan Elizabeth Adams yng Nghaer yn 1770. Cynhwysai gant a thri o blatiau. Eglurodd Pennant, yn hunanamddiffynnol, mai nifer fechan yn unig oedd wedi'u hailysgythru o olygiadau blaenorol o'r *British Zoology*; yr oedd y mwyafrif llethol yn newydd.¹⁰⁹

Wrth i'r 1770au ddynesu, troes Pennant ei olygon at brosiect newydd: astudiaeth swolegol o Ogledd America. Ymatebodd Ellis i gais gan Pennant i'w gyflwyno i gyswllt gohebol yn America mewn llythyr ym mis Mehefin 1769:

You desire me to recommend you to American Correspondents, \\\\ find it// a very difficult thing to find a person who has the least attention to natural History in those parts. The Spirit of independency is so strong there that I have dropt my correspondence, till they are cool, or we submit. D^r. Garden in Charlestown S Carolina is the only man that understands Linnæus in that province: if his correspondence will be of use to you I will send you a proper Letter of recommendation.¹¹⁰

Yn ogystal â manteisio ar berthynas ohebol gydag Alexander Garden,¹¹¹ dysgw'n oddi wrth lythyrau Pennant at Ellis ei fod yn bwriadu sgwrsio gyda swyddogion o'r fyddin neu eraill a oedd wedi treiddio'n ddwfn i berfeddion y cyfandir, 'for from such I am most likely to get good intelligence'; a'i fod wedi treulio amser yn Orford, gydag Anna Blackburne ('our Sister Blackburne'), a oedd wedi derbyn casgliad sylweddol o adar o America a fyddai'n rhoi deunydd helaeth ar gyfer ei gynllun.¹¹²

¹⁰⁸ 'Thomas Pennant at John Ellis, 13 Hydref 1769', yn Y Gymdeithas Linneiaidd, llsg. 276, f. 41. Soniwyd eisoes am argraffu hanner cant o blatiau yn llythyr 'Thomas Pennant at John Ellis, 14 Medi 1769', yn Y Gymdeithas Linneiaidd, llsg. 276, f. 41.

¹⁰⁹ Thomas Pennant, 'Advertisement', yn *British Zoology. Illustrated by plates and brief explanations* (Chester: E. Adams, 1770). Yr un yw'r gyfrol hon â phedwaredd gyfrol y *British Zoology*, 3ydd arg., 4 cyf. (1768–70), a argraffwyd ac a werthwyd yn Llundain gan Benjamin White. Darluniau atodol o adar a physgod o'r cyfrolau cyntaf oedd ei phrif arlwy.

¹¹⁰ 'John Ellis at Thomas Pennant, 12 Mehefin 1769', yn ASSW, CR 2017/TP 225/3.

¹¹¹ Cadwyd chwe llythyr oddi wrth Alexander Garden at Thomas Pennant, dyddiedig 1771–86, yn ASSW, CR 2017/TP235/1–6. Pan argymhellwyd Garden fel aelod o'r Gymdeithas Frenhinol yn 1773, yr oedd enw John Ellis ar frig y rhestr o gefnogwyr, ac un Pennant yn ymddangos islaw. Gw. Alexander Garden, EC/1773/23 <[https://collections.royalsociety.org/DSErve.exe?dsqIni=Dserve.ini&dsqApp=Archive&dsqCmd=Show.tcl&dsqDb=Catalog&dsqSearch=\(text\)=%27thomas%20pennant%27&dsqPos=1](https://collections.royalsociety.org/DSErve.exe?dsqIni=Dserve.ini&dsqApp=Archive&dsqCmd=Show.tcl&dsqDb=Catalog&dsqSearch=(text)=%27thomas%20pennant%27&dsqPos=1)> [cyrchwyd 15 Mai 2019].

¹¹² 'Thomas Pennant at John Ellis, 3 Rhagfyr 1769', yn Y Gymdeithas Linneiaidd, llsg. 276, f. 42; 'Thomas Pennant at John Ellis, 29 Hydref 1770', yn Y Gymdeithas Linneiaidd, llsg. 276, f. 43. Daethai'r sbesimenau o adar o Ogledd America i ddwylo Anna Blackburne, naturiaethwraig nodedig, oddi wrth ei brawd, Ashton Blackburne, a oedd yn byw ger Efrog Newydd. Yr oeddent yn cynnwys 'about 127 species some new', meddai Pennant (ibid.), a gallent gael eu defnyddio i gywiro darluniau hynod wallus naturiaethwr arall, Mark Catesby, oedd fel petaent wedi'u llunio gan ddefnyddio'r cof yn unig.

Trafododd hefyd ei ddamcaniaeth fod anifeiliaid America yn ymdebygu i rywogaethau rhannau o ogledd-ddwyrain Asia, yn yr un modd â phlanhigion: ‘as you observe many plants in america, similar to those of the N. E. parts of Asia so I find many animals as will appear when I can finish my Zoology of the former.’¹¹³ Yn benodol, yr oedd Pennant drwy ei gysylltiadau yng Ngogledd America wedi darganfod math ar fele neu sabl, oedd yn cael ei alw wrth yr enw ‘fisher’: ‘I have a notion that I have discovered the sable in N. america; for it appears to me to be the animal they call the Fisher.’¹¹⁴ Rhoddodd ddisgrifiad llawn ohono pan gyhoeddwyd ei waith swolegol ar Ogledd America yn yr *Arctic Zoology* yn 1784–5, gan nodi bod y creadur yn byw ym Mae Hudson, Lloegr Newydd, ac mor bell i’r de â Phennsylvania, a chydabod mai Andrew Graham a Peter Collinson (yn adrodd tystiolaeth y botanegydd o Philadelphia, John Bartram) a’i darparodd â’r wybodaeth hon.¹¹⁵ Coffawyd darganfyddiad Pennant drwy roi i’r bele hwn yr enw ‘*belva Pennant*’ neu’r ‘*Mustela pennanti*’.¹¹⁶

Casgliadau

Darparwyd yn y trafodaethau uchod ddarluniau o bedwar cysylltiad cyffredin i William Morris a Thomas Pennant. Y mae ystyriaeth ohonynt yn datgelu sut a pha mor dynn yr oedd dau brif wrthrych yr ysgrif hon wedi’u cydblethu gan ddi-ddordebau mewn peuoedd penodol. Astudiaeth o fyd natur yw’r pau pwysicaf a’r ddolen amlycaf sy’n clymu’r holl gymeriadau â’i gilydd. Ar adegau, y mae’r cysylltiad yn gyffyrddadwy, fel yn achos yr adroddiadau a rydd William Morris o’i ymwneud ag Owen Holland a Pennant. Drwy gyfrwng llawnder a manylder gohebiaeth William â’i frodyr, codir cwr y llen ar frawdoliaeth fywiog rhwng y tri hyn. Cwmpasir Pennant yn y cyfeillgarwch â Holland, a cheir achosion pan yw William yn adrodd byrdwn sgyrsiau neu drafodaethau a gafodd gyda Pennant yng nghwmni Holland.¹¹⁷ Dangosir drwy’r gyfeillach hon awch y sgweier o Downing at gyhoeddi ym maes byd natur, a’i flys am gael arwain eraill i’w ddilyn drwy hyrwyddo’u gwaith.¹¹⁸ Ceir tystiolaeth o gyfarfod rhwng Pennant a William yng

¹¹³ ‘Thomas Pennant at John Ellis, 3 Rhagfyr 1769’, yn Y Gymdeithas Linneaid, llsg. 276, f. 42.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Pennant, *Arctic Zoology*, i, t. 82. Ynghylch y botanegydd Peter Collinson (1694–68) a John Bartram (1699–1777), botanegydd a fforiwr yn America, gw. *ODNB*; ac ynghylch Andrew Graham (1733–1815), cyflogedig gan Gwmni Bae Hudson yng Ngogledd America rhwng 1749 ac 1775, gw. Stuart Houston, Tim Ball a Mary Houston, *Eighteenth-Century Naturalists of Hudson Bay* (Llundain: Gwasg Prifysgol McGill-Queen, 2003), tt. 61–4.

¹¹⁶ Gw. *Geiriadur yr Academi* d.g. fisher; ac *OED* d.g. fisher, n. 1. Rhoddir yr enw ‘*Pennanti*’ ar y ‘*mustela*’ hwn yn Johann Christian Polycarp Erxleben, *Systema Regni Animalis per Classes, Ordines, Genera, Species, Varietates cum Synonymia et historia animalium: Classis I Mammalia* (Lipsia [Leipzig]: dim cyh., 1777), t. 470.

¹¹⁷ Gw. ‘William at Richard, 3 Medi 1761’, yn *ML*, II, t. 374; a nodyn 20, uchod.

¹¹⁸ Enghraifft nodedig o hyn yw’r modd yr anogodd Pennant John Lightfoot, un o’i gymdeithion ar ei ail daith i’r Alban yn 1772, i gyhoeddi astudiaeth o blanhigion y wlad honno. Gw. John Lightfoot, *Flora Scotica: or, a systematic arrangement, in the Linnæan method, of the native plants of Scotland and the Hebrides* (Llundain: B. White, 1777); *ODNB* d.g. John Lightfoot (1735–1788).

nghwmni Paul Panton hefyd, fel y gwelwyd, er na chyfleir yr un agosrwydd brawdgarol yn yr achos hwn. Rhed cyhoeddiad pwysig cyntaf Pennant ei hun, *British Zoology*, yn llinyn drwy'r holl berthnasau a drafodwyd. Gwelir bod gan William ran i'w chwarae yn y proses o gasglu tanysgrifiadau (rhai Panton a Pococke) – hynny drwy ei cysylltiad â Richard, ei frawd, a weithredai fel asiant i Pennant ar gyfer dod â'r gyfrol a gyhoeddwyd gan y Cymmrodorion yn 1766, a'r rhannau ohoni a ymddangosasai o 1763 ymlaen, drwy'r wasg. Tanysgrifiodd John Ellis, yn ogystal, er nad oes sôn i William Morris gynorthwyo i gasglu ei gyfraniad ef. Serch hynny, yr oedd gwaith cyhoeddedig Ellis ei hun yn llinyn cyswllt rhwng William a Pennant. Benthycodd yr olaf ei gopi o'r *Essay towards a natural history of the corallines* i William cyn i hwnnw gael ei anrhegu â'i gopi ei hun gan yr awdur.¹¹⁹ Yr oedd pob un o'r cysylltiadau a drafodwyd yn aelodau o Gymdeithas y Cymmrodorion, a dengys astudiaeth ohonynt bwysigrwydd agenda ym maes byd natur i'r Gymdeithas honno yn ei dyddiau cynnar.¹²⁰ Gall, yn wir, sicrhau cydnabyddiaeth fod archwilio'r elfen hon ar ymchwil Ymoleuedig ymhlith nodau ac amcanion y Cymmrodorion.¹²¹ Os felly, yr oedd gan Pennant ran bwysig i'w chwarae yn ei dechreuadau, a dyldid herio'r mynegiant o syndod a wnaed gan E. D. Jones yn 1949 o ganfod llythyr oddi wrth Richard Morris at Thomas Pennant, fel pe na bai unrhyw berthynas erioed wedi bodoli rhwng y Morrisiaid ac ef.¹²²

Yn yr un modd ag y gogwyddir Pennant tuag at ei wlad enedigol, i raddau, drwy gyfrwng y cysylltiadau sy'n gyffredin iddo ef a William Morris, y mae lle i sylwi ar ffrydiau sy'n tynnu'r olaf allan o'i libart ar Ynys Môn ac yn sicrhau darlun o ehanger ei orwelion. Gwerth nodi ar yr un pryd nad Pennant oedd yn gyfrifol am gyflwyno William i unrhyw un o'r pedwar cysylltiad a drafodwyd. Wrth i Pococke deithio drwy Gaergybi ar lwybr tramwy trigolion Cymru a Lloegr i Iwerddon y daeth William i'w adnabod ef ac ennyn ei gyfeillgarwch, a'i ymaelodaeth â'r Cymmrodorion. Drwy ei safle blaenllaw ymhlith ei gyd-Fonwysion y datblygodd ei berthynas gref â Panton, gyda thystiolaeth o sawl achos o gydweithio rhwng y ddau er budd yr ynys. Ymddengys mai Owen Meyrick, noddwr o bwys i Lewis ei

¹¹⁹ Gw. nodyn 97.

¹²⁰ Nodwyd aelodaeth Holland, Pococke ac Ellis uchod. Ynghylch Panton, aelod gohebol yn 1759 ac 1762, gw. Jenkins a Ramage, *History of the Honourable Society of Cymmrodorion and of the Gwyneddigion and Cymreigyddion Societies*, tt. 258, 270.

¹²¹ Yr iaith Gymraeg a'r rhan greiddiol sydd iddi mewn astudiaeth o hynafiaethau yng Nghymru a thu hwnt yw canolbwynt y rhagair i Gyfansoddiadau'r Cymmrodorion yn 1755, heb os. Serch hynny, nodir nad dyna unig ddi-ddordeb y Gymdeithas. Ceir cyfeiriadau at roddion disgwylidig, sy'n cynnwys medalau, ffosiliau, mwynau, cregyn, neu unrhyw beth arall hynod o blith cynnyrch natur yn ddiweddarach yn y Cyfansoddiadau, a nodir gwyddoniaeth ('Natural Philosophy') fel pennawd ar gyfer gohebiaeth ymhlith yr aelodau. Gw. 'Constitutions of the Honourable Society of Cymmrodorion in London (1755)', yn Jenkins a Ramage, *History of the Honourable Society of Cymmrodorion and of the Gwyneddigion and Cymreigyddion Societies*, tt. 231-8; a 'General Heads Of Subjects to be occasionally considered and treated of (among others) in the Correspondence of the Society of Cymmrodorion', yn Jenkins a Ramage, *History of the Honourable Society of Cymmrodorion and of the Gwyneddigion and Cymreigyddion Societies* tt. 241-4 (tt. 243-4).

¹²² E. D. Jones, 'More Morris Letters', *Cylchgrawn Llyfrgell Genedlaethol Cymru*, 6.2 (1949), 191-3 (t. 191).

frawd, oedd y man cyswllt rhwng William a John Ellis. Yr oedd y gallu gan William Morris, yn ddi-os, i sefydlu perthnasau o bwys, ac i'w meithrin.

Yn ogystal â darparu manau cyswllt rhwng Pennant a William, gellir gweld manau lle y mae'r ddau yn ymwahanu yn eu perthynas â'r 'cysylltiadau cyffredin'. Marwolaeth William yn 1763 yw'r rheswm amlwg dros hyn. Ni oroesodd ef i weld Pennant yn esblygu o weithio ym maes natur yn unig i droi at hynafiaethau a thopograffi yn ogystal, yn ystod ei daith gyntaf i'r Alban yn 1769, ac yn dilyn hynny.¹²³ Cyffwrdd yn unig a wneir â'r meysydd hyn fel rhai a oedd o ddiddordeb i Pennant a William Morris fel ei gilydd. Gwelwyd arwyddocâd Poccocke i daith Pennant i'r Alban yn 1769, a diddordeb William yn nheithiau Poccocke i'r Dwyrain Agos cyn hynny. Gallai perthynas William a Pennant ill dau â Paul Panton gynnig ffrwd newydd ar gyfer ymgysylltu rhyngddynt ar sail hynafiaetheg, ond ymddengys mai drwy ddiddordeb cyffredin yn Evan Evans yn bennaf y gellir eu dwyn ychydig yn nes at ei gilydd yn y cyswllt hwn. Nodwyd dealltwriaeth William o garedigrwydd Panton tuag at Evans, a gwyddys bod cysylltiad ag Evans wedi galluogi Panton, o 1787 ymlaen, i gael mynediad at gasgliadau eang o drawsysgrifiadau (craidd casgliad llawysgrifau Panton, sydd bellach yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru).¹²⁴ Gwnaed sylw hefyd o'r rhan a chwaraeodd Pennant, yntau, mewn cynnig nawdd i'r bardd. Y mae cydnabod ymwneud yr olaf â'r nawdd hwn ac â diddordebau elusennol y Cymmrodorion a Chymry Llundain yn fwy eang yn rhan bwysig o adfer adnabyddiaeth o Gymreictod 'sefydliadol' Pennant yn ei ddyddiau cynnar.

Nid yw'r astudiaeth hon o gysylltiadau'r ddau wrthrych yn cynnwys pob un. O edrych ymhellach, yn bennaf yng nghasgliadau llythyrau Pennant a William Morris, gellid ehangu arni drwy gynnwys dau frawd hŷn yr olaf, Lewis a Richard Morris; Evan Evans (y soniwyd ychydig amdano); William Vaughan, Penllywydd y Cymmrodorion; y Parchg Thomas Ellis o Gaergybi ac yn ddiweddarach Nutfield yn Surrey; Watkin Williams o Sir y Fflint, un o artistiaid Pennant; yr hynafiaethwr o Gernyw, William Borlase; a'r meddygon Daniel Lysons o Gaerloyw a Charles Smith o Ddulyn. Byddai edrych yn fanylach ar y pedwar cyntaf yn fodd i ddwyn sylw, drachefn, at agosrwydd Pennant at ffigyrau pwysig y sefydliad Cymreig a'i ganolbwynt ymhlith y Cymmrodorion yn Llundain. Byddai'r berthynas â'r offeiriad Thomas Ellis yn atgyfnerthu'r darlun o droedle Pennant yn y gogledd-orllewin, ardal allweddol i sefydliad a datblygiad y Gymdeithas honno. Drwy fwrw golwg ar y cysylltiadau â Watkin Williams a Daniel Lysons, ceid darlun o barodrwydd Pennant i rannu ei wasanaethwyr a'i gyfeillion. Y mae Charles Smith yn enghraifft o gysylltiad na fu unrhyw orgyffwrdd rhwng Pennant a William wrth ei feithrin, fwy na thebyg, er bod ymwneud y ddau ag ef yn gymharol gydamserol. Fel yn achos y pedwar a drafodwyd uchod, gallai olrhain natur y cysylltiadau ychwanegol hyn

¹²³ Gw. R. Paul Evans, "A Round Jump from Ornithology to Antiquity": The Development of Thomas Pennant's *Tours*, yn *Enlightenment Travel and British Identities: Pennant's Tours of Scotland and Wales*, gol. gan Mary-Ann Constantine a Nigel Leask (Llundain: Gwasg Anthem, 2017), tt. 15-37.

¹²⁴ Ynghylch casgliad Panton, sy'n cynnwys saith deg pump o lawysgrifau Evan Evans, gw. Huws, *Repertory of Welsh Manuscripts and Scribes* d.g NLW 1970–2068 (Panton MSS).

ddyfnhau ein dealltwriaeth o gydblethu cymhleth ac amlochrog rhwng unigolion a grwpiau. Gwarchodwyd yng nghasgliadau gohebiaeth William Morris a Pennant, felly, dystiolaeth ynghylch cysylltiadau a all dynnu'r brethyn i gyfeiriadau annisgwyl, gan addasu ein rhagdybiaethau ynghylch y ddau a newid pwyslais ein dealltwriaeth ohonynt.